

ÂVÂZE YAPISINI EDVÂRLAR ÜZERİNDEN ANLAMAK***Understanding the Structure of Âvâze Through Edvârs****Burak KAYNARCA******Nazife Oya LEVENDOĞLU*******ÖZ**

Bu çalışmada 13.-17. yüzyıllar arasında İslâm coğrafyasına ait müzik teorisi kaynaklarında temel bir kategori olarak nitelendirilen âvâze yapısı incelenmektedir. Âvâzelerin kavramsal boyutu, bâtinî niteliği, felsefe ve astroloji alanlarıyla olan ilişkisi üzerine yapılmış yayınlardan farklı olarak bu çalışmada âvâze sınıfı müzik alanı bakımından irdelenmekte, teorik ve analitik boyutlarıyla Geveşt ve Gerdâniye âvâzeleri üzerinden ele alınmaktadır. Çözümlemesi yapılan Geveşt ve Gerdâniye âvâzelerine ek olarak Nevruz, Selmek, Mâye, Şehnâz ve Hisâr âvâzelerinin sesleri ve aralıkları, intikal şekilleri, asılları, âgâz ve karar perdeleri ile günümüzdeki perde karşılıkları tespit edilerek çalışmaya dahil edilmiştir. Nitel araştırma yaklaşımıyla hazırlanan çalışmada, veriler 13. yüzyıl ile 17. yüzyıl arasındaki müzik teorisi kaynakları üzerinden toplanmış ve tematik olarak kataloglanarak analiz edilmiştir. Birincil kaynaklar üzerinden elde edilen bu veriler doğrultusunda âvâzelerin devir ve terkip yapılarından farklı olarak birleşim olmadıkları, tek bir asıldan meydana geldikleri, ilgili asılların çeşitli devirlerde de bulunması sebebiyle edvârlarda devirlerle ilişkilendirildikleri, kendilerine özgü intikal şekillerinin olduğu ve böylelikle diğer kategorilerden ayrılarak müzik teorisi kaynaklarında özgün bir sınıflama olarak yer aldıkları anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Avaze, Devir, Edvar, İntikal, Tabaka, Cins, Makam Sınıflaması, Orta Çağ İslam Müzik Nazariyatı.

ABSTRACT

In this study, the âvâze structure, identified as a basic category in music theory sources from the Islamic world between the 13th and 17th centuries, was analyzed. In contrast to studies focused on various aspects of the âvâze, such as its conceptual dimensions and philosophical backgrounds, as well as its relations with philosophy and astrology, this study examines the âvâze category in terms of music, addressing its theoretical and analytical dimensions by focusing on *Geveşt* and *Gerdâniye* âvâzes. In addition to the analyzed *Gerdâniye* and *Geveşt* âvâzes, the pitches and intervals of *Nevruz*, *Selmek*, *Mâye*, *Şehnâz* and *Hisâr* âvâzes with their modes of *intikal* (transmission) and *seyîr* (melodic route) and foundational elements including their *âgâz* and *karar* pitches along with their modern equivalents were determined and included in the study. In this study, conducted with a qualitative approach; the data was obtained from music theory sources written between the 13th and 17th centuries, thematically cataloged and analyzed. Based on the data obtained from primary sources, it is evident that the âvâzes were not composite structures, unlike the *devirs* (cycles) and *terkips* (composite structures), but originated from a single core. These cores could be found within various devir structures, which is why the âvâzes were associated with devirs in edvârs. It is apparent that the âvâzes had their own modes of intikal, and thus, distinct from other categories, formed a unique classification in music theory sources.

Keywords: Avaze, Devir, Edvar, Intikal, Tabaka, Genus, Maqam Classification, Medieval Islamic Music Theory.

* Bu çalışma Erciyes Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Müzik Bilimleri Doktora programına bağlı olarak yürütülen tez çalışmasından üretilmiştir.

Araştırma Makalesi/Research Article Geliş Tarihi/Received Date: 03.03.2025 **Kabul Tarihi/Accepted Date:** 30.04.2025

** Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Öğr. Gör., Afyon Kocatepe Üniversitesi Devlet Konservatuvarı, burakkaynarca@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0840-1525

*** Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Müzik Bölümü, levendogluoya@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3397-6961

EXTENDED ABSTRACT

The edvârs, written between the 13th and 17th centuries in Islamic world, formed the basis of the study. The first concrete data about the categorization of âvâzes, was given by Safiyyüddîn Urmevî in his work *Kitâbü'l-Edvâr*. So this work formed the basis of the study. The data, given in the edvârs written after *Kitâbü'l-Edvâr*, were compared with the data given by Safiyyüddîn in *Kitâbü'l-Edvâr*, and differences and similarities among them were identified. Then, according to the obtained data, the category of âvâze was placed in the theory of music.

The categorization of the data based on the pitches and intervals of the âvâzes, the places of the pitches on oud, and modes of intikal of âvâzes, their cores, âgâz and karar pitches.

This study focused on Geveşt and Gerdâniye âvâzes and the analysis of them based on the definitions in edvârs and the above-mentioned criteria.

The first data about the âvâzes, which were basis of category in the 13th century, were given by Safiyyüddîn Abdülmü'min b. Yûsuf b. Fâhir el-Urmevî el Bağdâdî (d. 1294) in *Kitabu'l-Edvâr fî Ma'rifeti'n-Nağami ve'l-Edvâr*. In this work, the definitions of âvâze were quite brief but, were highly sophisticated and not easy to understand. Furthermore, the definitions were not easy to understand in the edvârs, written after *Kitabu'l-Edvâr* in terms of music field. These definitions, at first, suggested that âvâzes were composite structures like terkips. However, in terms of music theory, it was not possible to find out the âvâzes by compositions of the maqams, addressed in the definitions.

Based on the data obtained from edvârs, it was understood that although devirs originated from the composition of two cores; âvâzes, unlike devirs, originated from a single core. So, while devirs and terkips were composite structures, âvâzes were not.

The cores, peculiar to âvâzes, also constructed to structures of some devirs, therefore in the edvârs âvâzes were defined with different devir structures. For example, Safiyyüddîn Urmevî emphasized that the pitches of the Geveşt Âvâze, also constructed to the structure of the Isfahân Devir. Karamânî, Kırşehirî, Hızır and Seydî stated that the core of the Geveşt Âvâze could be found in the structures of the *Isfahân* and *Rehâvî* Devirs. Safedî pointed out that the pitches, which constructed the core of the Geveşt Âvâze, could be found in the structure of the *Büzürg* Devir. Likewise, the Geveşt Âvâze was associated with *Isfahân*, *Râst* and *Hüseynî* Devirs; the *Nevrûz* Âvâze with *Hüseynî*, *Zengûle* and *Hicâz* Devirs; the *Selmek* Âvâze with *Zengûle*, *Isfahân* and *Râst* Devirs; the *Mâye* Âvâze with *Bûselik*, *Nevâ* and *Uşşâk* Devirs; the *Şehnâz* and *Hisâr* Âvâzes with *Zîrefkend* and *Büzürg* Devirs.

The Geveşt and Gerdâniye Âvâzes, addressed by Safiyyüddîn, were constructed by the pitches of the *Isfahân* core, but the places of the pitches in their scales were different from the scale of the *Isfahân* Devir. So, the intervals of the Geveşt, Gerdâniye and *Isfahân* Devirs were the same.

Scholars, during the 15th century, defined the Geveşt Âvâze in their edvârs such as “Geveşt was constructed by *Isfahân* and *Rehâvî*”, but this did not mean that the Geveşt Âvâze was composition of *Isfahân* and *Rehâvî*. Because the pitches of the core of Geveşt could be found in the structures of *Isfahân* and *Rehâvî* Devirs.

Safiyyüddîn Urmevî, by addressing to the Geveşt and Gerdâniye âvâzes, defined the âvâzes through a single devir such as “these two were *Isfahân*”, “*Selmek* was *Zengûle*”, “*Nevrûz* was *Hüseynî*”. These definitions indicated that âvâzes were not terkips (composite structures).

According to the edvârs, written in the 15th century after Şîrâzî, the Gerdâniye Âvâze, which was generally used, was a structure that did not include in its structure only a single pitch of the Gerdâniye Âvâze defined by Safiyüddîn. Because of this lacking pitch the Isfahân structure, which constructed the Gerdâniye Âvâze addressed by Safiyüddîn, was not completed. So after the 15th century, Gerdâniye Âvâze was associated with Râst and Hüseynî Devîrs.

Gerdâniye Âvâze, defined by Safiyüddîn, had the same intervals with Geveşt and Isfahân Devîrs, just as Gerdâniye Âvâze, which had a lacking pitch in its structure, had the same intervals with Râst and Hüseynî Devîrs. The only difference among them was the places of the pitches in their scales.

It is obvious that the âvâze and maqâm structures have been changed throughout the history. There were similarities between some âvâzes and maqâms such as Gerdâniye, defined in the edvars from the 15th century, resembled to the modern makâm Mâhûr; Nevruz, addressed by Safiyüddîn Urmevî, to the modern Nevâ; Nevruz, defined by Karamânî, Kırşehirî, Hızır and Seydî to the modern Sabâ. So it is recommended to the researchers that to determine the works on âvâzes recurring in today's repertoire, the data in edvars should be analyzed.

Şehnâz and Mâye âvâzes, unlike others, had not successive pitches in their scales according to Kitâbü'l-Edvâr. So, Safiyüddîn stated that Mâye and Şehnâz âvâzes were constructed by "not coherent and coordinated pitches", unlike other four âvâzes. Mübârekşâh stated that these two âvâzes had modes of intikal, which were constructed by changing the places of pitches in their scales. So, the reason why Safiyüddîn did not define Şehnâz and Mâye on scales that was related with the intikal of them. At the end of the study it was obvious that âvâzes had their own modes of intikal.

It is understood that both examples of the works in the edvars and the associations with âvâzes and performance practices of music, indicated that the category of âvâze was not handled as a technical element only, it was also associated with the practices of music.

In conclusion, based on the data, obtained from the primary sources, it is evident that the âvâze category along with its conceptual dimension, which was related with philosophy and astrology fields, formed a unique classification in the theory of music and had its place in the practices of music. It is also apparent that âvâze category was handled as a functional and unique classification between the 13th and 17th centuries.

Heidegger, Antik Yunan'daki *theôria* kavramını “hakîkati gözeten temâşâ” olarak tanımlar ve şöyle açıklar:

“Mevcut olan şeyin görülebilir hâle geldiği dış görünüşe dikkatlice bakmak ve böyle bir görüş -görme- sayesinde ondan gözlerini ayıramamaktır” (Heidegger, 1998: 23-24).

Var olanı anlamaya çalışarak ona tefekkürle nazar etme durumu, tarihsel süreç içinde sadece kainatı kavramaya ve yorumlamaya odaklı çabalarda değil aynı zamanda evreni müzik üzerinden algılamaya yönelik geliştirilen teorilerin inşasında da etkili bir yöntem olarak kullanılmıştır. Müziğin bir sembol ya da temsil alanı olarak ele alınması ve müziğin teknik unsurları ile kainatın unsurları arasında kurulan ilişkiler, Antik Yunan'daki müzik teorilerinin ve özellikle 15. yüzyılda Osmanlı'daki müzik nazariye kaynaklarının özünü teşkil etmektedir.

Evreni matematik temelli bir kavrayış üzerinden anlamaya yönelik çalışmaların ilk izlerine, kainatı şekillendirdiklerine inanılan tanrılar ile sayılar arasında kurulan ilişkilerde rastlanılmaktadır. Sümer, Asur ve Bâbil mitolojilerinde tanrıların sayısal oran değerleri bulunmaktadır ve bu oran değerleri Eski Mezopotamya'da müzik alanı içinde de kullanılmış, arp çalgısının telleri üzerinden tespit edilen oranlar ile de ilişkilendirilmiştir.¹ Böylelikle Antik Yunan Uygarlığı'nda özellikle Pythagoras'ın takipçileri tarafından geliştirilen ve temelinde aritmetik ile müziğin uyum ilkelerinin yer aldığı felsefi metinlerin arka planında Sümer, Bâbil ve eski Mısır medeniyetlerinin olduğu bilinmektedir (Can, 2001: 29-36; Güray, 2017: 15-21).

Antik Yunan Uygarlığı'nda müzik ve astronomi, matematik temelli ilimlerin içinde yer alır. Pythagorasçı anlayışa göre aritmetik, geometri, astronomi ve mûsikî, dört temel bilgi alanıdır ve Orta Çağ'da bu dört ilim, "quadrivium" (dört-yol) olarak adlandırılmıştır (Öztürk, 2014: 17).

Pek çok kaynakta müzikte kullanılan aralıkların Antik Yunan Uygarlığı'ndan itibaren gezegenlerin hareketlerinden meydana geldiğine ve kainatın yapısıyla uyum içinde olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır. Örneğin Pythagorasçılar tarafından kainatın bütün unsurları arasında sayılarla ifade edilebilen ve “harmonia” adı verilen bir uyum/âhenk söz konusudur. Zira Pythagorasçı düşünce sistemi içinde müziğe sayılar ve oranlar dahil edilmiş, gezegenlerle müzikteki unsurlar eşleştirilmiş, bir takım sayı sembollerine fazlaca önem atfedilmiş, müzikteki aralıkların oranları ile kozmolojik sayısal değerler arasında ilişkiler kurulmuş, dörtlü-beşli-oktav aralıkları “mükemmel uyum” olarak nitelendirilmiş ve müziğin kendisi bizatihi uyum/âhenk/armoni (harmonia) olarak kabul edilmiştir (Can, 2001: 144; Öztürk, 2014: 5).

Platon, harmonia ile yetiştirilen insanların adalet, iç huzur, özgüven ve bilgelik gibi üstün özellikler kazanacağını belirtir (Platon, 2017: 105). Platon'un “bilge insan” profiline paralel olarak İslâm tasavvufunda “insan-ı kâmil” olarak adlandırılan modelin oluşabilmesindeki temel bileşenler arasında bir bakıma kainatın anlaşılmasını kolaylaştıracak olan ve pek çok alanla irtibatı bulunan müzik de yer almaktadır. Müzik felsefesi olarak da nitelendirilebilecek temel açılımlardan biri olan ve Pythagorasçılar tarafından öne sürülen “kürelerin müziği/âlemlerin âhengi” (music/harmony of spheres) teorisinin² ve genel olarak Pythagorasçı düşünce ekolünün İslâm felsefesi içinde özellikle İhvân-ı Safâ grubu ve sonrasında Celâleddin Rûmî gibi pek çok düşünür üzerinde önemli etkileri olmuştur (Çetinkaya, 2011: 63-64).

¹ Örneğin gök tanrısı ve tanrıların kralı olduğu düşünülen Anu'nun oran değeri (60/60) 1'dir. Bu oran değeri, müzikte de başlangıç/temel ses olarak kabul edilmiştir (Can, 2001: 29-30).

² Detaylı bilgi için bkz. Godwin, J. (1993). *The harmony of the spheres: A Sourcebook of the pythagorean tradition in music*. Rochester: Inner Traditions.

Astronomiyi geometri ile temellendirerek gökyüzü hareketlerini inceleyen Pythagorasçıların, gezegenlerin dönüşleri esnasında çıkardıkları sesler ve bu seslerin hesaplanma yöntemlerine dair fikirleri ile gezegenlerin küreleri arasında bir uyum olduğuna inanmaları ve bu uyumun gezegenlerin uzaklıklarıyla ilişkili olduğunu düşünmeleri, ayrıca merkezin etrafındaki gök cisimlerinin uzaklıklarıyla orantılı olarak hareket etmeleri ve gezegenlerin yörüngelerinin büyüklüklerinin hızlarıyla orantılı olduğuna dair düşüncelerin Platon'u oldukça etkilemiş olduğu eserlerinde görülmektedir (Unat, 2013: 27). Platon'un yanı sıra Neoplatonist düşünürlerde, Ortaçağ İslâm dünyasında ve sûfî geleneğe bağlı İslâm tasavvuf kaynaklarında bu düşünce ekolünün izlerine rastlamak mümkündür.

Örneğin “gezegenlerin dönüşlerinde çıkardıkları sesler ve bu seslerdeki semâvî âhenge atıfta bulunan kozmolojik yaklaşımlar” Rûmî tarafından da dile getirilmiştir (Levendoğlu, 2017: 297).

Mesnevî’de yer alan bir beyit Pythagorasçıların “kürelerin müziği/âlemlerin âhengi” teorisine şöyle gönderme yapar:

“Hikmet sahibi kimseler ‘Bu mûsikî nağmelerini gökyüzünün dönüşünden aldık’ derler.

Halkın tanburla çaldığı, sesle söylediği ezgiler, gökyüzünün dönüşünün sesidir” (akt. Çetinkaya, 2011: 63-64).

Hiz. Mevlânâ’nın mûsikîyi yüceltici fikirleri sebebiyle bu alana özel ilgi gösteren Mevlevîler, mûsikî sanatının gelişmesine önemli katkılar sağlamışlardır (Çevikoğlu, 2010: 1). Mevlevîhânelerde Türk müziğinin en sanatlı eserleri arasında gösterilen Mevlevî âyinlerinin gerçekleştirildiği “semâ” meydanları, gökyüzünü tasvîr eden bir düzende kurgulanmakta, âyin esnasında semâzenler, eski astronomi metinlerinde de yer alan “devr”, “mukâbele”, “hatt-ı istivâ” gibi kavramlara uygun olarak semâhânelerde konumlandırılmaktadır.

Burç, gezegen, dört unsur ve zaman kavramlarıyla 15. yüzyıl müzik teorisi kaynaklarında yer alan makâm-âvâze-şûbe-terkip sınıflamalarının ilişkilendirilmesinin arka planında da Pythagorasçı fikirler bulunmaktadır.³

Kavramsal açıdan makâm sınıflandırmalarının felsefe ve astronomi temelli arka planına dair yapılan dikkat çekici çalışmalar mevcuttur.

Öztürk tarafından 2014 yılında yayınlanan araştırmanın⁴ âvâzeler ile ilgili bölümünde 15. yüzyılda İslâm coğrafyasında yazılan ve pek çok ilm-i nücûm ve müzik teorisi kitaplarının kaynağı olarak belirtilen Batlamyus’un Tetrabiblos adlı eserinde yer alan “gezegen evleri” ile âvâzelerle ilişkilendirilen makâmlar eşleştirilmiştir. Öztürk, âvâze kategorisinin müziğin teknik gereksinimleri veya unsurlarına özgü nazari bir konu olarak ortaya çıkmadığını, âvâze sınıfının tümüyle “kürelerin mûsikisi” olarak adlandırılan inanç felsefesine dayandığını ve âvâze yapısının bu felsefeye bağlı olarak gelişen sembolizmin bir ürünü olduğunu belirtmektedir (Öztürk, 2014: 31).

³ 15. yüzyıl müzik teorisi kaynakları ile ilgili yapılan çalışmalar için bkz. Arısoy, 1988; Özçimi, 1989; Uygun, 1990; Tekin, 1999; Çelik, 2001; Doğrusöz, 2007; Öztürk, 2014; Levendoğlu, 2021; Güray, 2021.

⁴ Öztürk, O. M. (2014). Makam, âvâze, şûbe ve terkip: Osmanlı musiki nazariyatında Pisagorcu "kürelerin uyumu/musikisi" anlayışının temsili. *Rast Müzikoloji Dergisi*, 2(1), 1-49.

2021 yılında Güray tarafından yayınlanan çalışmada⁵ makâm kavramının sabit burçlarla ilişkili olduğu, âvâze kavramının ise yıldız ve burç hareketlerine göre değişkenlik gösterebileceği belirtilmektedir. Ayrıca çalışmada, burç ve yıldız konumlarının ve bu konumlara bağlı olan hareket tiplerinin ilgili ezgi organizasyonunun nağme hareketindeki yöne işaret etmiş olabileceği belirtilmektedir (Güray, 2021: 33).

Bu çalışmada ise edvârlardan elde edilen bilgiler doğrultusunda âvâze sınıfının müzik teorisi bakımından ayırt edici özelliklerinin neler olduğuna ve birincil kaynaklarda yer alan âvâze tariflerinin müzik alanı üzerinden çözümlenmesine odaklanılmıştır.

YÖNTEM

Çalışma, literatür incelemesi ile elde edilen bilgilerin ortaya konularak yorumlanacağı nitel bir bilimsel araştırma olarak gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma, incelediği probleme ilişkin sorgulayıcı, yorumlayıcı ve problemin doğal ortamındaki biçimini anlama uğraşı içinde olan bir yöntemdir (akt. Baltacı, 2019: 369).

Bu çalışmada, 13. yüzyıl ile 17. yüzyıl arasında İslâm coğrafyasında yazılmış edvârlar temel veri kaynağı olarak kullanılmıştır. Buna göre çalışmanın kaynakları arasında Safiyyüddîn'in "Kitâbü'l-Edvâr" ve "Şerefiyye" adlı eserleri, Kutbuddîn Şîrâzî'nin "Dürretü't-Tâc" adlı eserinin mûsikîye ayrılmış bölümü, Safedî'nin "Risâle fi'ilmî'l-mûsikâ" adlı eseri, Mevlânâ Mübârekşâh'ın "Şerhü'l-Edvâr"⁶, Abdülkâdir Merâgî'nin "Câmiu'l-Edvâr", "Makâsıdu'l-Elhân" ve "Şerhü'l-Edvâr" adlı eserleri, Kırşehirli Yusûf'un "Risâle-i Edvâr", Ahmedoğlu Şükrullâh'ın risâlesi, Bedr-i Dilşâd tarafından hazırlanan "Murâd-nâme" adlı eserin mûsikîye ayrılmış bölümü, Hızır bin Abdullâh'ın "Kitâbü'l-Edvâr", Abdülazîz bin Abdülkâdir Merâgî'ye ait olan "Nekâvetü'l-Edvâr" adlı eser, Kadızâde Tirevî'nin "Mûsikî Risâlesi", Seydî'nin "el-Matla" adlı eseri, Lâdikli Mehmed Çelebi'nin "Fethiyye"si, Alişâh bin Hacı Büke'nin "Mukaddimetü'l-Usûl" adlı eseri, Benâî'nin "Risâle-i Mûsikî"si, "Rûhperver" ve Çengî Yûsuf Dede'nin "Risâle-i Edvâr" adlı eseri bulunmaktadır. Bu kaynaklar dışında yer alan edvârların benzer içerikte olmalarından ötürü çalışma, yukarıda isimleri verilen kaynaklarla sınırlandırılmıştır.

Buna göre âvâze sınıflamasına dair ilk somut verilerin yer aldığı Safiyyüddîn Urnevî'nin "Kitâbü'l-Edvâr"ı temel kaynak olarak ele alınmış, sonraki dönemlerde yazılan edvârlardaki bilgiler ile farklılıklar ve benzerlikler belirlenmiş ve âvâze sınıfı, müzik teorisi alanı içinde bu verilere göre konumlandırılmıştır.

Verilerin kataloglanmasında âvâzelerin perdeleri ve aralıkları, perdelerin ud üzerindeki konumları, intikal şekilleri, asılları (kökleri, özleri) ile âgâz ve karar sesleri esas alınmıştır.

Çalışmada odak örneklem olarak Geveşt ve Gerdâniye âvâzeleri seçilmiş ve bu âvâzelerin analizi edvârlardaki tarifler doğrultusunda yukarıdaki kriterler esas alınarak yapılmıştır.

⁵ Güray, C. (2021). Edvâr geleneğindeki makam kültürünün izlerini ilm-i nücum kitaplarında sürmek. F. Karakaya (Ed.), Osmanlı-Türk müziğine bakışlar: Tarih, teori ve icra içinde (24-35. ss). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

⁶ Uslu, 2024 yılında yayınladığı çalışmada, eserin isminin "Şerhü'l-Muhtasar", yazarının ise Seyyid Şerif Cürcani (ö. 1413) olduğunu ileri sürmektedir. Bkz. Uslu, R. (2024). Şerhü'l-Edvâr'ın Yazarı Kimdir? Seyyid Şerif Cürcani mi, İbn Mübarekşâh mı? TSMK A.3458 ve British Or. 2361 yazmaları. Yegâh Müzikoloji Dergisi, 7(1), 1-14.

BİRİNCİL KAYNAKLARDA ÂVÂZE SINIFI

Mârifet-i Mûsikî Edvârı'nda Hasan Âlî Karamânî'nin aşağıdaki ifadeleri dikkat çekicidir.

“Bu yazının sahibine (okuyucuya) gerektir ki madem ki bu yolda kendini karartıyor (ömür harcıyor), bir: O kişi garib (az bilinen, kolay anlaşılamayan) bir şeyi öğrenmeli, iki: O kişi başka birine hatırlatmalı (öğretmeli), üç: O kişi, birkaç günde bir ya da daha az cemaatle görüşüp zaman geçirmeli” (Uslu, 2021: 114).

İslâm coğrafyası müzik teorisi kaynaklarında 13. yüzyıldan itibaren sınıflandırma konusu sırasıyla devir-âvâze, devir-âvâze-şûbe ve makâm-âvâze-şûbe-terkip olarak şekillenmiş, 17. yüzyıldan sonra ise tüm sınıflamalar çoğunlukla “makâm” kavramı ile karşılanmıştır. Dolayısıyla günümüzde “az bilinen” ve “kolay anlaşılamayan” âvâze sınıfının öncelikle birincil kaynaklar üzerinden irdelenmesi gerekmektedir. Levendoğlu, edvârlar hakkında şu tanımlamayı yapar:

“Osmanlı dönemi müzik mirasının en zengin örneklerini içeren ve müziğin hem ilmî yönünü hem de icraya dayalı unsurlarını ele alan, dolayısıyla bir medeniyet tarihi boyunca müzik sanatının kavranış biçimini ortaya koyan bu eserler, geçmişin müzik aktarımı hakkında da fikir yürütmemizi sağlayacak birincil kaynaklardır” (Levendoğlu, 2018: 103).

13. yüzyılda temel bir kategori olan âvâzelere dair ilk bilgiler, Safiyüddin Abdülmü'min b. Yûsuf b. Fâhîr el-Urmevî el Bağdâdî (ö. 1294) tarafından yazılan “Kitabu'l-Edvâr fi Ma'rifeti'n-Nağami ve'l-Edvâr” adlı eserde yer almaktadır. Eserdeki âvâze tarifleri “Selmek, Zengûle'dir”, “Mâye, düzenli olmayan seslerden meydana gelmiştir”, “Şehnâz, uygulamada Mâye gibidir”, “Nevrûz, Hüseyinî'dir” gibi oldukça kısa ve teknik açıdan anlaşılması kolay olmayan ifadelerden oluşmaktadır (Uygun, 1996: 93-94; Uygun, 2019: 189-192). Safiyüddin'den sonra gelen edvâr sahiplerinin yapmış oldukları âvâze tarifleri de benzer şekilde müzik alanı açısından anlaşılması güç ifadeler barındırmaktadır. Örneğin Geveşt için “İsfahân ile Rehâvî'den Geveşt doğar” tanımı yapılmıştır (Arisoy, 1988: 62; Özçimi, 1989: 146, 192; Çelik, 2001: 220, 275; Doğrusöz, 2007: 26, 42; Uslu, 2021: 115). Gerdâniye Âvâzesi, “Râst ile Hüseyinî'den Gerdâniye doğar” ve Nevruz Âvâzesi, “Zengûle ile Hicâz'dan Nevruz doğar” şeklinde tarif edilirken diğer âvâzelerden farklı olarak üç devir ile ilişkilendirilen Mâye Âvâzesi için “Bûselik ile Nevâ ve Uşşâk'dan Mâye doğar” ifadesi kullanılmaktadır (Arisoy, 1988: 62; Doğrusöz, 2007: 26, 42; Uslu, 2021: 115).

Bu tanımlar, ilk bakışta âvâzelerin tıpkı terkipler gibi birer birleşim olduklarını düşündürmektedir.⁷ Ancak teknik açıdan değerlendirildiğinde tariflerde adı geçen makâmaların birleşimlerinden ilgili âvâzelere ulaşmak mümkün değildir.

Âvâzeler hakkında eldeki ilk somut bilgilerin irdelenmesi, âvâze kategorisinin müzik alanı üzerinden açıklanabilmesi için oldukça önemlidir.

Kitâbü'l-Edvâr'da Geveşt, Gerdâniye, Nevruz, Selmek, Mâye ve Şehnâz olmak üzere altı âvâze belirtilmektedir. Altı âvâzeye ilk defa 15. yüzyılda Yusûf Kırşehrî tarafından (Merâğî'nin eserlerinde “şûbe” olarak anılan) Hisâr dahil edilmiş ve 18. yüzyıla kadar yazılmış eserlerde âvâzelerin sayısı yedi olarak belirtilmiştir (Doğrusöz, 2007: 158).

⁷ Âvâze kategorisine dair araştırmacılar tarafından yapılan çeşitli tanımlar için bkz. Ezgi, 1940: 189; Bardakçı, 1986: 64; Özçimi, 1989: 23; Kutluğ, 2000: 39-41; Çelik, 2001: 24.

Ancak 14. yüzyılın başlarında Şîrâzî, Hisâr beşlisinin (hisâr-ı zü'l-humus), âvâzlardan sayılmış olmasına rağmen âvâz kategorisinde olmadığını belirtmektedir (Dinç, 2021: 285).

Nevrûz, Selmek, Mâyê ve Şehnâz âvâzelerinden farklı olarak Geveşt ve Gerdâniye âvâzeleri dokuz sestem oluşmakta ve Safiyüddîn'in belirtmiş olduğu 84 Devir içinde yer almaktadır.

Geveşt ve Gerdâniye âvâzeleri hakkında Safiyüddîn şu bilgileri verir:

“Âvâze altı adettir. Geveşt: 71. dairedir. Gerdâniye: 46. dairedir. O ikisi tabakalar hakkında bilgin varsa İsfahân'dır. Gerdâniye 17. tabakadadır. Geveşt ise 10. tabakadadır” (Uygun, 1996: 94).

15. yüzyılda yaşamış olan Hızır bin Abdullâh da Safiyüddîn Urmevî ile aynı bilgileri vermektedir:

“Güvaşt yitmiş birinci dayiredendür ve gerdâniyye kırk altıncı dayiredendür ve bu iki ısfahandan kopâr.” (Özçimi, 1989: 170; Çelik, 2001: 252).

Edvârlardan edinilen bilgiler doğrultusunda Geveşt âvâzesinin çözümlemesi aşağıdaki gibidir.

GEVEŞT ÂVÂZESİ

Geveşt âvâzesini çözümlemeye başlamadan önce Safiyüddîn tarafından Kitâbü'l-Edvâr'da belirtilen perdelerin ud üzerindeki konumlarını göstermek gerekmektedir. Zira çalışmada yapılacak değerlendirmelerde aşağıdaki tabloda yer alan sesler referans alınacaktır.

	MUTLAK	ZÂİD	MÜCENNEB	SEBBÂBE	VUSTÂ FARS	VUSTÂ ZELZEL	BİNSİR	HİNSİR
BÂM	A 1	B 2	C 3	D 4	h 5	V 6	Z 7	H 8
MESLES	H 8	T 9	Y 10	YA 11	YB 12	YC 13	YD 14	Yh 15
MESNÂ	Yh 15	YV 16	YZ 17	YH 18	YT 19	K 20	KA 21	KB 22
ZÎR	KB 22	KC 23	KD 24	Kh 25	KV 26	KZ 27	KH 28	KT 29
HADD	KT 29	L 30	LA 31	LB 32	LC 33	LD 34	LH 35	LV 36

Şekil 1. Safiyüddîn Tarafından Belirtilen Perdelerin Ud Üzerindeki Konumları

Şekil 1'de ud klavyesi üzerindeki sekiz ayrı bölge, beş tel üzerinde gösterilmektedir. Sekizinci “Hınsır” bölgesi bir alt telin “Mutlak” konumuyla yani boş tel ile aynıdır. Bu şablon, sadece Safiyüddîn'in devirler ve âvâzeler için konumlandıracağı perdelerin tespit edilebilmesi için değil öte yandan 15. yüzyıl teorisyenlerinin belirlemiş oldukları perdeleri de anlayabilmek açısından oldukça kıymetlidir.

Öte yandan yine çalışmanın çözümlemeye ayrılan bölümlerinde Safiyüddîn tarafından belirtilen “tabaka” ve “cins” terimleri kullanılmaktadır. Safiyüddîn, dört sestem ve üç aralıktan oluşan lahnî aralıkları “cins” olarak tanımlamakta ve cinsleri, dörtlü içerisindeki aralıklardan en büyüğünün oranı diğer ikisinin toplamından büyük olur ise “leyyîn”, diğerlerini ise “kavî” olarak adlandırmaktadır (Arslan, 2017: 60).

Oktav aralığından dörtlünün çıkarılmasıyla beşli, beşliden dörtlünün çıkarılmasıyla da tanînî aralığının elde edileceğini belirten Urmevî'ye göre “tabaka” terimi, oktav içerisinde yer alan dörtlülere verilen addır ve bir oktav içerisinde iki tabaka bulunmaktadır (Arslan, 2017: 67).

Geveşt âvâzesinin çözümlemesinde öncelikle Safiyüddîn Urmevî tarafından aktarılan Geveşt âvâzesinin perdelerini, aralıklarını ve ilgili perdelerin ud üzerindeki konumlarını belirtmek gerekmektedir. İlgili veriler,

âvâzeler hakkında ilk somut bilgilerin yer aldığı Safiyüddîn Urmevî'nin Kitâbü'l-Edvâr'ından alınmıştır ve Şekil 2'de gösterilmektedir.⁸

4. Tel Baskısız (Boş tel)	4. Tel 2. Perde (İşaret Parmağı)	4. Tel 5. Perde (Orta Parmak)	3. Tel Baskısız (Boş tel)	3. Tel İşaret Parmağı (2. Perde)	3. Tel 3. Perde (İşaret Parmağı)	3. Tel 5. Perde (Orta Parmak)	2. Tel 1. Perde (İşaret Parmağı)	2. Tel 3. Perde (İşaret Parmağı)
Mutlak Mesles	Mücennebul Mesles	Zelzelul Mesles	Mutlak Mesnâ	Mücennebul Mesnâ	Farsul Mesnâ	Zelzelul Mesnâ	Zâidu'z- Zîr	Sebbâbetü'z- Zîr
H 8	Y 10	YC 13	Yh 15	YZ 17	YT 19	K 20	KC 23	Kh 25
C	T	C	C	C	B	T	C	

Şekil 2. Geveşt Âvâzesi Sesleri, Aralıkları ve Ud Üzerindeki Perde Konumları

Safiyüddîn'in Mesles teli üzerinden başlatmış olduğu Geveşt âvâzesi sesleri bir üst tel olan Bâm teline aktarıldığında Şekil 3'de yer alan sesler ve aralıklar elde edilecektir ve bu sesler ile aralıklar 71. daire ile aynıdır.

5. Tel Baskısız (Boş tel)	5. Tel 2. Perde (İşaret Parmağı)	5. Tel 5. Perde (Orta Parmak)	4. Tel Baskısız (Boş tel)	4. Tel İşaret Parmağı (2. Perde)	4. Tel 3. Perde (İşaret Parmağı)	4. Tel 5. Perde (Orta Parmak)	3. Tel 1. Perde (İşaret Parmağı)	3. Tel 3. Perde (İşaret Parmağı)
Mutlak Bâm	Mücennebul Bâm	Zelzelul Bâm	Mutlak Mesles	Mücennebul Mesles	Sebbâbetul Mesles	Zelzelul Mesles	Zâidul Mesnâ	Sebbâbetul Mesnâ
A 1	C 3	V 6	H 8	Y 10	YB 12	YC 13	YV 16	YH 18
C	T	C	C	C	B	T	C	

Şekil 3. Bâm Teli Üzerinden Geveşt Âvâzesi Sesleri Sesleri, Aralıkları ve Ud Üzerindeki Perde Konumları

Safiyüddîn'in yapmış olduğu tarife göre Geveşt, 71. dairedir ve 10. tabakadaki Isfahân'dır. 71. dairenin sesleri ve aralıkları Şekil 4'de gösterilmektedir (Uygun, 1996: 86).

A 1	C 3	V 6	H 8	Y 10	YB 12	YC 13	YV 16	YH 18
C	T	C	C	C	B	T	C	

Şekil 4. Kitâbü'l-Edvâr'da 71. Daire

Lâdikli Mehmed Çelebi'nin *Risâletü'l-Fethiyye* adlı eserinde yer alan açıklama şöyledir:

"Bu, Geveşt diye adlandırılır ki, ikinci tabakanın 11 inci grubunun, birinci tabakanın çoğunluğun onayıyla altıncı grubuna eklenmesiyle oluşur" (Tekin, 1999: 143).

Bu ifadeyi Şekil 5'de gösterildiği gibi açıklamak mümkündür:

1. Tabaka 6. Kısım	A 1	C 3	V 6	H 8	Hicâzî / Irâk
Aralıklar	C	T	C		

2. Tabaka 11. Kısım	H 8	Y 10	YB 12	YC 13	YV 16	YH 18
Aralıklar	C	C	B	T	C	

Şekil 5. *Risâletü'l-Fethiyye*'de Geveşt Âvâzesi İçin Belirtilen Tabakalar

⁸ Uygun, 1996: 94 ve Uygun, 2019: 192'de yer alan âvâzeler tablosunda, Geveşt âvâzesindeki altıncı sesin yanlış yazılmış olduğu düşünülmektedir. Zira hem diğer edvârlarda yer alan bilgiler hem de bizzat Safiyüddîn'in "Geveşt" ismiyle belirttiği 71. dairenin sesleri bu yanlışlığı ortaya koymaktadır. Uygun'un âvâze tablosunda aktardığı Geveşt seslerinin altıncısı "YH18" (Sebbâbetü'l Mesnâ) değil "YT19" (Farsu'l Mesnâ) olmalıdır. Böylelikle Geveşt'in aralıkları 71. dairenin aralıklarıyla eşitlenecek ve diğer edvâr sahipleri tarafından da aktarıldığı gibi aralıklar C-T-C-C-B-T-C olacaktır.

Safiyüddîn'in tarifinden hareketle 71. daire ile Isfahân dairesinin 10. tabakasının sesleri⁹ incelendiğinde her iki yapının da aynı aralıklara sahip olmasına rağmen aralık sıralamalarının farklı olduğu anlaşılabacaktır.

71. Daire (Geveşt)	A 1	C 3	V 6	H 8	Y 10	YB 12	YC 13	YV 16	YH 18
Aralıklar	C	T	C	C	C	B	T	C	
Aralık Sıralaması	1	2	3	4	5	6	7	8	
Isfahân Dairesi (10. Tabaka)	YC 13	YV 16	YH 18	K 20	KC 23	Kh 25	KZ 27	KT 29	L 30
Aralıklar	T	C	C	T	C	C	C	B	
Aralık Sıralaması	7	8	1	2	3	4	5	6	

Burada dikkat edilmesi gereken husus, İsfahân'ın 10. tabakasının, Geveşt'in 7. sesinden (YC13) itibaren başlamış olduğudur. 7., 8., ve 9. sesler (YC13-YV16-YH18) aynıdır ve İsfahân'ın 10. tabakasındaki “YH18” sesinden sonra gelen “K20” sesi Geveşt'teki “A1” sesinden sonra gelen “C3” sesine tekabül etmektedir. İsfahân devrindeki “K20” ile “KC23” arası Geveşt'teki C3-V6 aralığına; KC23-Kh25, V6-H8 aralığına; Kh25-KZ27, H8-Y10 aralığına; KZ27-KT29, Y10-YB12 aralığına ve KT29-L30, YB12-YC13 aralığına tekâbüle etmektedir.

[illegible]

Safiyüddîn'in Geveşt âvâzesini İsfahân'ın 10. tabakası üzerinden göstermesinin sebebi 10. tabakadaki seslerin Geveşt âvâzesinin oktavındaki sesler olmasından yani aynı seslere işaret etmesinden ötürüdür. Şekil 6'da görüldüğü gibi Geveşt'in birinci sesi olan "A1", İsfahân'ın 10. Tabakası'ndaki üçüncü ses olan "YH18" perdesi ile hizalanır ve ardından gelen tüm sesler Şekil 8'de koyu harflerle belirtildiği üzere birbirlerinin oktavlarıdır yani aynı seslerdir.¹⁰

¹⁰ Kitâbü'l-Edvâr ve Câmiu'l-Elhân'da perdelerin oktavlarının aktarıldığı bölümler için bkz. Uygun, 1996: 65; Sezikli, 2007: 100.

A-YH 1-8	B-YT 2-19	C-K 3-20	D-KA 4-21	h-KB 5-22	V-KC 6-23
Z-KD 7-24	H-Kh 8-25	T-KV 9-26	Y-KZ 10-27	YA-KH 11-28	YB-KT 12-29
YC-L 13-30	YD-LA 14-31	Yh-LB 15-32	YV-LC 16-33	YZ-LD 17-34	YH-LH 18-35

Şekil 8. *Kitâbü'l-Edvâr ve Câmiu'l-Elhân* 'da Perdelerin Oktavları

Mübârekşâh da Geveşt ile İsfahân seslerinin aynı olduğuna dair şunları aktarır:

“Geveşt ise onuncu tabakadadır. Zira Geveşt'in aralıkları C-T-C-C-C-B-T-C ve nağmeleri A, C, V, H, Y, YB, YC, YV, YH'dır. İsfahân'ın onuncu tabakadaki nağmeleri de YC, YV, YH, K, KC, KD şeklindedir. Görüldüğü gibi bunların nağmeleri aynıdır” (Yüner, 2022: 245).

71. dairenin aslında İsfahân devrindeki ilk iki aralığın sona taşınmasıyla meydana gelmiş olduğu anlaşılmaktadır. Safiyüddîn, Geveşt seslerinin birebir aynılarını (oktavlarını) gösterebilmek için İsfahân devrinin 10. tabakasına işaret etmiştir. İsfahân devrinin 1. tabakası ile 10. tabakasının aralıkları aynı olduğuna göre Geveşt'i, İsfahân'ın 1. tabakası¹¹ üzerinden de göstermek mümkün olacaktır. Bu aralık sıralamasına İsfahân dairesinin 1. tabakasının adapte edilmesi durumunda ise Şekil 9'da gösterilen sıralama elde edilmektedir.

71. Dâire (Geveşt)	A 1	C 3	V 6	H 8	Y 10	YB 12	YC 13	YV 16	YH 18
Aralıklar	C	T	C	C	C	B	T	C	
Aralık Sıralaması	1	2	3	4	5	6	7	8	
İsfahân Dâiresi (1. Tabaka)	A 1	D 4	V 6	H 8	YA 11	YC 13	Yh 15	YZ 17	YH 18
Aralıklar	T	C	C	T	C	C	C	B	
Aralık Sıralaması	7	8	1	2	3	4	5	6	

Şekil 9. *Geveşt Âvâzesi ile İsfahân Dairesi'nin 1. Tabakası'nın Aralık Sıralamalarının Karşılaştırması*

Geveşt âvâzesi ile İsfahân dairesi arasındaki uyumlu ilişki, Şekil 10'da gösterilmektedir.

	A	B	C	D	h	V	Z	H	T	Y	YA	YB	YC	YD	Yh	YV	YZ	YH	YT	K	KA	KB	KC	KD	Kh	KV	KZ	KH
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28
İsfahân Dâiresi	1			4		6		8		11		13		15		17	18											
Geveşt Âvâzesi			t		c		c		t		c		c		c		b											
						6		8		11		13		15		17	/1 (A)		4		6							
							c		t		c		c		c		b		t		c							

Şekil 10. *Geveşt Âvâzesi ile İsfahân Dairesi'nin Karşılaştırması*

Görüldüğü üzere Geveşt sesleri, İsfahân'daki ilk iki aralıktan sonra başlamaktadır ve İsfahân'ın başındaki ilk iki aralık olan T-C aralıkları Geveşt'in sonuna “devr” etmektedir.

Dolayısıyla Geveşt âvâzesi, İsfahân dairesinin üçüncü sesinin birinci ses kabul edildiği bir İsfahân devri olarak tanımlanabilir. Bu sebepten ötürü Safiyüddîn "Geveşt, İsfahân'dır" tarifini yapmaktadır.

¹¹ İsfahân dairesinin 1. tabakası için bkz. Uygun, 1996: 108; Arslan, 2017: 363.

Ancak Geveşt âvâzesi, İsfahân'ın üçüncü perdesi üzerindeki şeddi değildir. Nitekim Geveşt âvâzesi, İsfahân devrinin üçüncü sesini başlangıç kabul ederek, eklemlendiği İsfahân devrinin aralık sıralamasına riayet eden özgün bir yapıdır.

Geveşt ile İsfahân arasındaki ilişkiye dair somut bilgilere Safiyüddin Urmevî ve Hızır bin Abdullâh'ın eserlerinin dışında Kırşehrî Risâlesi'nde de rastlamak mümkündür.

Kırşehrî, İsfahân ile Geveşt ilişkisini şu ifadesiyle pekiştirir:

“Çün ki ısfahân'ı düzdün, bu düzende beste-ısfahân, gevâst, selmek, hisârek, ısfahâne togar” (Doğrusöz, 2007: 215).

Öte yandan Karamânî, Kırşehrî, Hızır ve Seydî, Geveşt Âvâzesi için şu tarifi de kullanırlar:

“İsfahân ile Rehâvî'den Geveşt doğar” (Arısoy, 1988: 62; Özçimi, 1989: 146, 192; Çelik, 2001: 220, 275; Doğrusöz, 2007: 26, 42; Uslu, 2021: 115).

Böylelikle Safiyüddin tarafından İsfahân dairesi ile ilişkilendirilen Geveşt âvâzesi, bu tarifle birlikte özellikle 15. yüzyıl edvâr sahipleri tarafından Rehâvî dairesi ile de ilişkilendirilmektedir.

Geveşt – Rehâvî İlişkisi

Kırşehrî ile benzer şekilde Hızır bin Abdullâh, Geveşt'e dair perde isimlerini şöyle belirtmektedir:

“Evvel Yekgâh İsfahân Evi, Segâh Kûçek Evi, Çargâh Hemân, Segâh Hemân Karargâh, Dügâh Hemân, Yekgâh Râst, Segâh Hisâr Nerm, Bu Karargâhı kim itdi, Rûy-i 'Irâk odur, İsfahandan iner, Rûy-i 'Irak karar ider” (Özçimi, 1989: 154; Çelik, 2001: 231; Doğrusöz, 2007: 90, 186).

Bu perdeler ile Safiyüddin'in belirttiği Geveşt perdeleri karşılaştırıldığında Şekil 11'de yer alan veriler elde edilecektir:

Safiyüddin'deki Geveşt Perdeleri	A 1	C 3	V 6	H 8	Y 10	YB 12	YC 13	YV 16	YH 18
Hızır bin Abdullâh'daki Geveşt Perdeleri	Segâh Hisâr Nerm	Yekgâh Râst	Dügâh Hemân	Segâh Hemân Karargâh	Çargâh Hemân	Segâh Kûçek Evi	Yekgâh İsfahân Evi	-	-
Günümüzdeki Perde Karşılıkları	İrâk	Râst	Dügâh	Segâh	Çargâh	Hicâz	Nevâ	Hüseynî	Evc
Arahklar	C	T	C	C	C	B	T	C	

Şekil 11. Safiyüddin ve Hızır'ın Belirttiği Geveşt Âvâzesi Sesleri ve Günümüzdeki Perde Karşılıkları

Safiyüddin'de bulunan ancak Hızır'da yer almayan perdelerin çıkartılması durumunda Şekil 12'deki perdeler elde edilecektir.

Hızır bin Abdullah'daki Geveşt Perdeleri	Segâh Hisâr Nerm	Yekgâh Râst	Dügâh Hemân	Segâh Hemân Karargâh	Çârgâh Hemân	Segâh Kûçek Evi	Yekgâh Isfahân Evi
Safiyüddîn'deki Geveşt Perdeleri	A 1	C 3	V 6	H 8	Y 10	YB 12	YC 13
Günümüzdeki Perde Karşılıkları	Irâk	Râst	Dügâh	Segâh	Çârgâh	Hicâz	Nevâ
Aralıklar	C T C C C B						

Şekil 12. Safiyüddîn ve Hızır'daki Ortak Geveşt Âvâzesi Sesleri ve Günümüzdeki Perde Karşılıkları

Şekil 13'de, Hızır bin Abdullâh'ın Geveşt âvâzesi için belirtmiş olduğu perdeler ile Isfahân dairesi arasındaki ilişki gösterilmektedir.

	A	B	C	D	h	V	Z	H	T	Y	YA	YB	YC	YD	Yh	YV	YZ	YH	YT	K	KA	KB	KC	KD	Kh
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Hızır'daki Geveşt Perdeleri																									
Geveşt Âvâzesi						6		8		11		13		15		17	/1(A)		4		6				
						c		t		c		c		c		b		t		c					
Isfahân Dairesi	1		4		6		8		11		13		15		17	18									
		t		c		c		t		c		c		c		b									

Şekil 13. Hızır'ın Belirttiği Geveşt Âvâzesi Sesleri, Safiyüddîn'in Belirttiği Geveşt Âvâzesi ve Isfahân Dairesi'nin Sesleri ile Aralıkları

Hızır'ın Geveşt Âvâzesi için vermiş olduğu perdelerin hangi yapıyı tanımladığını tespit etmek gerekmektedir. Bunun için farklı edvârlardaki bilgiler incelenmelidir.

Kutbuddîn Şîrâzî, Abdülkâdir Merâgî ve Mevlânâ Mübârekşâh, eserlerinde Fârâbî'ye atıf yaparak oktav tamamlayan ses organizasyonunun “Mebâdî'ü'l-Elhân” (nağmelerin ilkeleri, ilk unsurları, başlangıçları, ilk devreleri), oktav tamamlamayan yapıların ise “Mebânî'ü'l-Elhân” (nağmelerin temelleri, asılları, esasları) olarak tanımlandığını belirtmektedirler (Sezikli, 2007: 216; Dinç, 2021: 291; Yüner, 2022: 274).

Mübârekşâh, bir lahin içinde bulunan perdelerin zaruri ve zaruri olmayan seslerden oluştuğunu, zaruri perdelerin lahinlerde bulunan terkiplerin aslını/özünü oluşturduğunu ve bu duruma müzik terminolojisinde “şeddin mebânîsi” yani “devrin aslı” (dairenin özü, makâmın temeli) dendiğini belirtmektedir (Yüner, 2022: 274).

Nitekim Safiyüddîn, Kitâbü'l-Edvâr'da şu tanıımı yapmaktadır:

"Her devrin üzerine kurulduğu bir aslı vardır" (Uygun, 1996: 92).

Bu bilgiler doğrultusunda Geveşt âvâzesinde sıklıkla kullanılan perdelerin hangi yapılara işaret ettiğini belirlemek gerekmektedir.

Kutbuddîn Şîrâzî'ye göre Beste, Isfahâne ve Geveşt aynı yapıdadır ve ilgili perdeler ile aralıkları aşağıdaki gibidir.¹²

¹² Şîrâzî'nin belirttiği Beste, Isfahâne ve Geveşt sesleri ve aralıkları için bkz. Dinç, 2021, s. 154.

A 1	C 3	V 6	H 8	Y 10	YB 12	YC 13
C	T	C	C	C	C	B

Şekil 14. Şîrâzî'nin Belirttiği Beste, İsfahânek ve Geveşt Sesleri ile Aralıkları

Merâgî'nin Şerhu'l Edvâr, Câmiu'l-Elhân ve Makâsıdu'l-Elhân adlı eserlerinde belirtmiş olduğu İsfahânek sesleri ve aralıkları da Şîrâzî ile aynıdır ve aşağıdaki gibidir.¹³

İsfahânek	A 1	C 3	V 6	H 8	Y 10	YB 12	YC 13
Aralıklar	C	T	C	C	C	C	B

Şekil 15. Merâgî'nin Belirttiği İsfahânek Sesleri ve Aralıkları

Mübârekşâh, Safiyüddîn'in Kitâbü'l-Edvâr'ını şerh ettiği eserinin "Meşhûr Devirlerin İsimleri" başlıklı bölümünde Geveşt'e ilişkin şunları kaydeder:

"Geveşt olarak isimlendirilen yetmiş birinci daire İsfahân'ın bir şûbesidir ve Farsça'da İsfahânek olarak adlandırılır" (Yüner, 2022: 237).

Verilerden anlaşıldığı üzere Hızır'ın "Geveşt" için belirttiği perdelerden oluşan yapıyı Merâgî "İsfahânek" olarak tanımlamaktadır. Şîrâzî, bu yapıyı hem "İsfahânek" hem de "Geveşt" olarak isimlendirmektedir. Mübârekşâh ise "Geveşt" in Farsça'da "İsfahânek" olarak adlandırıldığına dikkat çekmektedir.

Konuyla ilgili bir başka önemli veri ise Safiyüddîn'in Geveşt âvâzesi eser örneklerinde kullanmış olduğu perdeler olacaktır.

En Eski Âvâze Örnekleri

Safiyüddîn Urmevî'nin Kitâbü'l-Edvâr'ında kayıtlı olan Geveşt ve Nevruz eserler, elimizde bulunan en eski âvâze örnekleridir. İki Geveşt eser örneğinden ilki Tarîka¹⁴ formundaki saz eseridir ve Remel usûlünde bestelenmiştir. Diğeri ise Remel usûlünde ve Savt formundaki sözlü eserdir (Uygun, 1996: 129). Aşağıda, her iki Geveşt eserin perdeleri ile perde süreleri Kitâbü'l-Edvâr'daki bilgilere göre verilmektedir.

1. Ölçü	H 8	YC 13	YB 12	Y 10	YB 12	H 8
	2	6	2	4	6	4
2. Ölçü	Y 10	H 8	C 3	V 6	H 8	
	6	2	2	2	12	

Şekil 16. Safiyüddîn'in Kitâbü'l-Edvâr'ında kayıtlı olan Remel Usûlünde ve Tarîka Formundaki Geveşt Âvâzesi Eser Örneği

¹³ Merâgî'nin işaret ettiği İsfahânek sesleri ve aralıkları için bkz. Sezikli, 2007: 171; Kolukırık, 2012: 184; Uslu, 2015: 137.

¹⁴ Mevlânâ Mübârekşâh, lâhinlerin sözleri olmayan kısmına "tarîka" adının verildiğini ve Farsların tarîka için "giriş" anlamında "peşrev" dediklerini aktarmaktadır. Tanım için bkz. Yüner, 2022: 351.

1. Ölçü	H 8 12	YC 13 6	YB 12 2	Y 10 2	H 8 2				
2. Ölçü	V 6 2	C 3 2	V 6 2	H 8 4	YB 12 2	H 8 12			
3. Ölçü	H 8 6	V 6 2	H 8 4	YC 13 2	YB 12 2	Y 10 2	H 8 2	V 6 2	C 3 2
4. Ölçü	C 3 2	V 6 2	H 8 2	YB 12 4	Y 10 2	H 8 12			

Şekil 17. Safiyüddîn'in Kitâbü'l-Edvâr'ında kayıtlı olan Remel Usûlünde ve Savt Formundaki Geveşt Âvâzesi Eser Örneği

Safiyüddîn'in Kitâbü'l-Edvâr'ında kayıtlı olan iki Geveşt eser örneğinde kullanılan perdeler, 71. daire ve Hızır'ın vermiş olduğu Geveşt âvâzesi perdeleri aşağıda yer almaktadır.

71. Dâire (Geveşt)	A 1	C 3	V 6	H 8	Y 10	YB 12	YC 13	YV 16	YH 18
Safiyüddîn'in Geveşt Eserlerinde Kullanılan Perdeler	-	C 3	V 6	H 8	Y 10	YB 12	YC 13	-	-
Hızır bin Abdullâh'daki Geveşt Perdeleri	Segâh Hisâr Nerm	Yekgâh Râst	Dügâh Hemân	Segâh Hemân Karargâh	Çârgâh Hemân	Segâh Kûçek Evi	Evvel Yekgâh İsfahân Evi	-	-
Günümüzdeki Perde Karşılıkları	İrâk	Râst	Dügâh	Segâh	Çârgâh	Hicâz	Nevâ	Hüseynî	Evc
Aralıklar	C	T	C	C	C	B	T	C	

Şekil 18. Geveşt sesleri, Kitâbü'l-Edvâr'da Kayıtlı Geveşt Eserlerde Kullanılan Sesler, Hızır'ın Belirttiği Geveşt Sesleri ve Günümüzdeki Perde Karşılıkları

Görüldüğü üzere Safiyüddîn, Kitâbü'l-Edvâr'da Geveşt âvâzesine örnek olarak vermiş olduğu iki ayrı Geveşt eser örneğinde de Geveşt âvâzesindeki perdelerin tümünü kullanmamaktadır.

Zira Safiyüddîn, devirlerin, asıllar (özler, kökler) üzerine inşa edilmiş yapılar olduğunu ve aslolanın özü oluşturan perdeler olduğunu belirtmektedir (Uygun, 1996: 92).

Mübârekşâh da Safiyüddîn'in Geveşt eser örneklerinde kullanılan perde ve aralıkları Geveşt'in "karakteristik" sesleri olarak tanımlamaktadır (Yüner, 2022: 356).

Kitâbü'l-Edvâr'da Geveşt haricinde Nevruz âvâzesinden de Tarîka ve Savt formunda eser örnekleri bulunmaktadır (Uygun, 1996: 127-129).

Safiyüddîn, Nevruz'u şöyle tarif eder: "Nevruz Hüseyinî'dir, ondan YH sesi çıkarılmıştır" (Uygun, 1996: 94).

15. yüzyılda Hızır bin Abdullâh da aynı tarifi verir: "Nevruz Hüseyinî'dendir" (Özçimi, 1989: 171; Çelik, 2001: 252).

Kitâbü'l-Edvâr'da kayıtlı olan iki Nevruz eser örneğinde kullanılan perdeler ile Hüseyinî Dairesi'nin sesleri Şekil 19'da yer almaktadır.

Hüseyin Devri (53. Dâire)	A 1	C 3	h 5	H 8	Y 10	YB 12	Yh 13	YH 18
Safiyüddîn'in Nevrûz Eserlerinde Kullanılan Perdeler	-	-	-	H 8	Y 10	YB 12	Yh 13	-
Günümüzdeki Perde Karşılıkları	Hüseyinâşîrân	Irâk	Râst	Dügâh	Segâh	Çârgâh	Nevâ	Hüseyinî
Aralıklar		C	C	T	C	C	T	T

Şekil 19. Hüseyinî Dairesi, Kitâbü'l-Edvâr'da Kayıtlı Nevrûz Eserlerde Kullanılan Sesler ve Günümüzdeki Perde Karşılıkları

Safiyüddîn, Nevrûz âvâzesini sadece dört ses kullanarak örneklendirmektedir zira bu dört ses, Nevrûz âvâzesinin aslı/özünü/kökünü oluşturan C-C-T aralıklarını içermektedir.¹⁵

Geveşt âvâzesinin Rehâvî dairesi ile olan ilişkisine dair bir başka somut bilgi Abdülkâdir Merâgî tarafından Câmiu'l-Elhân'da belirtilmektedir. Perde, âvâz ve şübelerin birbirleriyle olan bağlantılarına dair açıklamaların yapıldığı bölümde şu ifadeler yer alır:

“Râhevî'nin de [...] âvâzlardan Geveşt ile [...] ilişkisi vardır” (Sezikli, 2007: 192).

Geveşt Âvâzesi ile Rehâvî Dairesi'ne ait sesler incelendiğinde ilk beş aralığın aynı olduğu görülmektedir.¹⁶

A 1	C 3	V 6	H 8	Y 10	YB 12	YC 13	YV 16	YH 18
C	T	C	C	C	B	T	C	

Şekil 20. Kitâbü'l-Edvâr'da 71. Daire Geveşt

A 1	C 3	V 6	H 8	Y 10	YB 12	Yh 15	YH 18	
C	T	C	C	C	T	T		

Şekil 21. Kitâbü'l-Edvâr ve Şerefiyye'de 65. Daire Râhevî

Hızır'ın vermiş olduğu perde adlarının pestten tize doğru sıralanışı ile bu perdelerin Geveşt ve Rehâvî dairelerindeki seslerle karşılaştırılması ise aşağıdaki gibidir.

Safiyüddîn 71. Dâire (Geveşt)	A 1	C 3	V 6	H 8	Y 10	YB 12	YC 13	YV 16	YH 18
Aralıklar	C	T	C	C	C	B	T	C	
Hızır'daki Geveşt Perdeleri	Segâh Hisâr Nerm	Yekgâh Râst	Dügâh Hemân	Segâh Hemân Karargâh	Çârgâh Hemân	Segâh Küçek Evi	Evvel Yekgâh Isfahân Evi	-	-
Aralıklar	C	T	C	C	C	B	T	C	
Safiyüddîn 65. Dâire (Râhevî)	A 1	C 3	V 6	H 8	Y 10	YB 12	Yh 15	YH 18	-
Aralıklar	C	T	C	C	C	T	T	-	

Şekil 22. Geveşt Âvâzesi Sesleri, Hızır'ın Belirttiği Geveşt Sesleri ve Rehâvî Dairesi Sesleri

Öte yandan Rehâvî'nin hem Isfahân hem de Geveşt ile bağlantılı olduğuna dair iki ayrı veri, Murâd-nâme adlı eserde yer almaktadır (Ceyhan, 1997: 745).

Bedr-i Dilşâd, şu dizeleri aktarır:

¹⁵ Nevrûz yapısının tarihsel süreç içindeki değişimi hakkında bkz. Elitaş, 2022: 4-34.

¹⁶ Kitâbü'l-Edvâr ve Şerefiyye'de yer alan 65. Daire için bkz. Uygun, 1996: 86, 105; Arslan, 2017: 360.

“Rehâvî dahî Isfahân gibidür / Sanasın ki şâh-ı cihân gibidür”

Bir rubâide ise aşağıdaki bilgi verilmektedir:

“Küvâşt oldı Rehâvî makâmına âvâz / Bilürem olalı edvâr ‘akluma hem-râz”

Böylelikle Geveşt’in, Isfahân’dan “koptuğu” gibi müstakil olarak Rehâvî’den de kopmuş olduğu yani Geveşt âvâzesini oluşturan seslerin (âvâzların, aralıkların) müstakil olarak hem Isfahân devri hem de Rehâvî devri içinde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Buna göre “Isfahân ile Rehâvî’den Geveşt doğar” ifadesi “Isfahân ve Rehâvî’nin birleşiminden Geveşt doğar” şeklinde değerlendirilmemelidir. Zira Geveşt sesleri (âvâzları) her iki devrin içinde de bulunmaktadır.

Şekil 23’de, Hızır bin Abdullâh’ın Geveşt âvâzesi için belirtmiş olduğu perdeler ile Isfahân ve Rehâvî daireleri arasındaki ilişki gösterilmektedir.

	A	B	C	D	h	V	Z	H	T	Y	YA	YB	YC	YD	Yh	YV	YZ	YH	YT	K	KA	KB	KC	KD	Kh
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Hızır'daki Geveşt Perdeleri																									
Isfahân Dairesi	1			4		6		8			11		13		15		17	18							
1. Tabaka		t			c		c		t			c		c		c		b							
Geveşt Âvâzesi						6		8			11		13		15		17	/1(A)			4		6		
							c		t			c		c		c		b		t		c			
Rehâvî Dairesi						6		8			11		13		15		17			3			6		
9. Tabaka							c		t			c		c		c		t			t				

Şekil 23. Hızır’ın Belirttiği Geveşt Âvâzesi Sesleri, Isfahân Dairesi Sesleri, Safiyüddin’in Belirttiği Geveşt Âvâzesi Sesleri ve Rehâvî Dairesi 9. Tabaka’daki Seslerin Karşılaştırılması

Geveşt - Büzürg İlişkisi

Geveşt, Isfahân ve Rehâvî dışında Büzürg dairesi ile de ilişkilendirilmiştir.

Safedî: “Geveşt avazının, Büzürg ve Rehavi’den rivayet edilmiştir” ifadesini kullanır (Tekin, 2007: 103).

Safiyüddin’in Kitâbü'l-Edvâr’da yer verdiği “Her devrin üzerine kurulduğu bir aslı vardır” bilgisine paralel olarak Abdülazîz, devirleri oluşturan “asl”lara dikkat çekerek Nekâvetü'l-Edvâr’da şunları aktarmaktadır:

“Devirlerin her birinin asıl bir devri vardır, o da dörtlü veya beşli aralıkların kısımlarındandır” (Koç, 2017: 97).

Lâdikli Mehmed Çelebi de Fethiyye adlı eserinde benzer ifadeler kullanır:

“Bütün dairelerin kendilerinin olan ve kendisinin üzerine kurulduğu bir kökü vardır. Bu kök, köklerin ilk tabakası olan zü'l-erba'a'dır” (Tekin, 1999: 134).

Mübârekşâh, Şerhu'l-Edvâr’ın âvâzeler kısmında Geveşt ile ilgili olarak şunları belirtir:

“Geveşt; yetmiş birinci dairedir. [...] Bu şubenin aslı, Musannif’in, müfred cinsin on birinci kısmını oluşturduğu beşli olmasıdır” (Yüner, 2022: 244-245).

Mübârekşâh’ın belirttiği sesler ve aralıklar aşağıdaki gibidir.

2. Tabaka 11. Kısım	H 8	Y 10	YB 12	YC 13	YV 16	YH 18
Aralıklar	C	C	B	T	C	

Şekil 24. Müfred Cinsin On Birinci Kısmı

Mübârekşâh'a göre Geveşt'in aslı (özü), H8-Y10-YB12-YC13-YV16-YH18 sesleri ve C-C-B-T-C aralıklarıdır. Bu yapı ile Safiyüddîn'in Geveşt eser örneklerindeki sesler karşılaştırıldığında Şekil 25 ve Şekil 26'da görüldüğü üzere T-C aralıklarının yer değiştirmiş oldukları anlaşılmaktadır.

Safiyüddîn'in Geveşt Eserlerinde Kullanılan Perdeler	C 3	V 6	H 8	Y 10	YB 12	YC 13	-	-
Aralıklar	T	C	C	C	B			
2. Tabaka 11. Kısım	-	-	H 8	Y 10	YB 12	YC 13	YV 16	YH 18
Aralıklar			C	C	B	T	C	

Şekil 25. Kitâbü'l-Edvâr'daki Geveşt Eser Örneklerinde Kullanılan Perdeler ile Müfred Cinsin On Birinci Kısmında Yer Alan Seslerin Karşılaştırılması

	A 1	B 2	C 3	D 4	h 5	V 6	Z 7	H 8	T 9	Y 10	YA 11	YB 12	YC 13	YD 14	Yh 15	YV 16	YZ 17	YH 18
	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Safiyüddîn'in Geveşt Eserlerinde Kullanılan Perdeler			3			6		8		10		12	13					
				t			c		c		c		b					
2. Tabaka 11. Kısım								8		10		12	13			16		18
									c		c		b		t		c	

Şekil 26. Safiyüddîn Tarafından Aktarılan Geveşt Eser Örneklerinde Kullanılan Perdeler ile İkinci Tabaka On Birinci Kısmında Yer Alan Seslerin Karşılaştırılması

Zira bu yaklaşımı destekleyen önemli bir veri yine Mübârekşâh tarafından vurgulanmaktadır. Şerhu'l-Edvâr'da, Geveşt'in "karakteristik" seslerinin Safiyüddîn'in Geveşt eser örneklerinde görülen C3-V6-H8-Y10-YB12-YC13 perdeleri ve T-C-C-C-B aralıkları olduğunu belirtilmektedir (Yüner, 2022: 354).

Mübârekşâh'ın işaret etmiş olduğu müfred cinsin on birinci kısmı, aşağıda görüleceği üzere hem Geveşt âvâzesinde hem de Büzürg dairesinde¹⁷ yer almaktadır.

A 1	C 3	V 6	H 8	Y 10	YB 12	YC 13	YV 16	YH 18
C	T	C	C	C	B	T	C	

Şekil 27. 71. Daire Geveşt

C 3	h 5	H 8	Y 10	YB 12	YC 13	YV 16	YH 18	K 20
C	T	C	C	B	T	C	C	

Şekil 28. Büzürg Dairesi'nin 11. Tabakası

Safiyüddîn, Geveşt âvâzesini oluşturan seslerin Isfahân Dairesi içinde bulunduğunu belirtmiştir. Karamânî, Kırşehrî, Hızır ve Seydî, Geveşt'in seslerinin hem Isfahân hem de Rehâvî dairesi içinde bulunduğunu ifade

¹⁷ Büzürg Dairesi'nin 11. Tabakası için bkz. Uygun, 1996: 86, 110; Arslan, 2017: 365.

etmişlerdir. Safedî, Geveşt âvâzesinin aslını/özünü oluşturan seslerin Büzürg dairesi içinde yer aldığına işaret etmiştir.

İncelemede görüldüğü üzere Geveşt âvâzları/sesleri (aslında Geveşt'in özünü oluşturan aralıklar) hem Isfahân, hem Rehâvî, hem de Büzürg daireleri içinde yer almaktadır.

Yapılan çözümleme sonucunda Geveşt âvâzesinin sesleri, günümüzdeki perde karşılıkları, perde sıralaması ve aralıkları Şekil 29'da gösterilmektedir.

Geveşt Sesleri	YH 18	YV 16	YC 13	YB 12	Y 10	H 8	V 6	C 3	A 1
Günümüzdeki Perde İsimleri	Evc	Hüseynî	Nevâ	Hicâz	Çârgâh	Segâh (Âgâz ve Karâr)	Dügâh	Râst	Irâk
Perde Sıralaması	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Aralıklar	C	C	B	C	C	C	T	C	

Şekil 29. Geveşt Âvâzesi'nin Tizden Peste Doğru Sıra Sesleri, Aralıkları ve Günümüzdeki Perde Karşılıkları

Geveşt âvâzesinin çözümlemesinde kullanılan yöntemi Gerdâniye âvâzesi için de uygulamak mümkündür. Edvârlardan edinilen bilgiler doğrultusunda Gerdâniye âvâzesinin çözümlemesi aşağıdaki gibidir.

GERDÂNİYE ÂVÂZESİ

Kitâbü'l-Edvâr'da Safiyüddîn Urmevî, Gerdâniye âvâzesinin 46. daire olduğunu ve Isfahân dairesinin 17. tabakası olduğunu belirtmektedir (Uygun, 1996: 94).

Urmevî'nin belirtmiş olduğu Gerdâniye âvâzesi sesleri Şekil 30'da gösterilmektedir (Uygun, 1996: 94).

4. Tel Baskısız (Boş tel)	4. Tel 3. Perde (İşaret Parmığı)	4. Tel 5. Perde (Orta Parmak)	3. Tel Baskısız (Boş tel)	3. Tel İşaret Parmığı (2. Perde)	3. Tel 3. Perde (İşaret Parmığı)	3. Tel 6. Perde (Yüksük Parmığı)	2. Tel 1. Perde (İşaret Parmığı)	2. Tel 3. Perde (İşaret Parmığı)
Mutlak Mesles	Sebbâbetul Mesles	Zelzelul Mesles	Mutlak Mesnâ	Mücennebul Mesnâ	Sebbâbetul Mesnâ	Bınsırlul Mesnâ	Zâidu'z- Zîr	Sebbâbetü'z- Zîr
H 8	YA 11	YC 13	Yh 15	YZ 17	YH 18	KA 21	KC 23	Kh 25
T	C	C	C	B	T	C	C	

Şekil 30. Kitâbü'l-Edvâr'da Gerdâniye Âvâzesi Sesleri ve Aralıklar

Bu seslerin bir üst tel (Bâm) üzerinden gösterimi aşağıdaki gibi olacaktır.

5. Tel Baskısız (Boş tel)	5. Tel 3. Perde (İşaret Parmığı)	5. Tel 5. Perde (Orta Parmak)	4. Tel Baskısız (Boş tel)	4. Tel İşaret Parmığı (2. Perde)	4. Tel 3. Perde (İşaret Parmığı)	4. Tel 6. Perde (Yüksük Parmığı)	3. Tel 1. Perde (İşaret Parmığı)	3. Tel 3. Perde (İşaret Parmığı)
Mutlak Bâm	Sebbâbetul Bâm	Zelzelul Bâm	Mutlak Mesles	Mücennebul Mesles	Sebbâbetul Mesles	Bınsırlul Mesles	Zâidul Mesnâ	Sebbâbetul Mesnâ
A 1	D 4	V 6	H 8	Y 10	YA 11	YD 14	YV 16	YH 18
T	C	C	C	B	T	C	C	

Şekil 31. Bâm Teli Üzerinden Gerdâniye Âvâzesi Sesleri ve Aralıkları

Safiyüddîn'e göre 46. dairenin sesleri ve aralıkları ise Şekil 32'de gösterilmektedir (Uygun, 1996: 192, Arslan, 2017: 352).

A 1	D 4	V 6	H 8	Y 10	YA 11	YD 14	YV 16	YH 18
T	C	C	C	B	T	C	C	

Şekil 32. *Kitâbü'l-Edvâr ve Şerefiyye*'de 46. Daire

Görüldüğü üzere Bâm teli üzerinden gösterilen Gerdâniye âvâzesi sesleri ve aralıkları ile 46. daire aynıdır. Bu daire, 1. tabakanın 4. kısmı ile 2. tabakanın 10. kısmının birleşmesinden oluşmaktadır.

1. Tabaka 4. Kısım	A 1	D 4	V 6	H 8	Râst			
Aralıklar	T	C	C					
2. Tabaka 10. Kısım	H 8	Y 10	YA 11	YD 14	YV 16	YH 18		
Aralıklar	C	B	T	C	C			

Şekil 33. *Gerdâniye Âvâzesi*'nin Tabakaları

İsfahân dairesinin 17. tabakası ise Şekil 34'de gösterilmektedir (Uygun, 1996: 108; Arslan, 2017: 363).

YA 11	YD 14	YV 16	YH 18	KA 21	KC 23	Kh 25	KZ 27	KH 28
T	C	C	T	C	C	C	C	B

Şekil 34. *İsfahân Dairesi*'nin 17. Tabakası

46. daire ile İsfahân dairesinin 17. tabakasının sesleri incelendiğinde her iki devrin de aynı aralıklara sahip oldukları sadece aralık sıralamalarının farklı oldukları anlaşılabacaktır.

46. Dâire (Gerdâniye)	A 1	D 4	V 6	H 8	Y 10	YA 11	YD 14	YV 16	YH 18
Aralıklar	T	C	C	C	B	T	C	C	
Aralık Sıralaması	1	2	3	4	5	6	7	8	
İsfahân Dâiresi (17. Tabaka)	YA 11	YD 14	YV 16	YH 18	KA 21	KC 23	Kh 25	KZ 27	KH 28
Aralıklar	T	C	C	T	C	C	C	B	
Aralık Sıralaması	6	7	8	1	2	3	4	5	

Şekil 35. *Gerdâniye Âvâzesi ile İsfahân Dairesi*'nin 17. Tabakası'nın Aralık Sıralamalarının Karşılaştırması

Burada da Geveşt âvâzesinde uygulanan yöntemle çözümleme yapılmalıdır. Buna göre 17. tabaka, 46. dairedeki 6. sestten itibaren başlamaktadır. 6., 7., 8. ve 9. sesler aynı, 17. tabakadaki “YH18” sesinden sonra gelen “KA21” sesi ise 46. dairedeki “A1” sesinden sonra gelen “D4” sesine tekabül etmektedir. “KA21” ile “KC23” arası 46. Daire'deki D4-V6 aralığına; KC23-Kh25, V6-H8 aralığına; Kh25-KZ27, H8-Y10 aralığına ve KZ27-KH28, Y10-YA11 aralığına tekâbüle etmektedir.

Şekil 36'da Gerdâniye âvâzesi ile İsfahân dairesinin 17. tabakasının uyumu gösterilmektedir.

	A	B	C	D	h	V	Z	H	T	Y	YA	YB	YC	YD	Yh	YV	YZ	YH	YT	K	KA	KB	KC	KD	Kh	KV	KZ	KH
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28
	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Gerdâniye Âvâzesi	1			4		6		8		10	11			14		16		18										
46. Daire			t		c		c		c		b		t		c		c											
İsfahân Dairesi											11			14		16		/1(A)		4		6		8		10		11
17. Tabaka													t		c		c		t		c		c		c		c	b

Şekil 36. Gerdâniye Âvâzesi ile İsfahân Dairesi'nin 17. Tabakası'nın Karşılaştırması

Safiyüddîn'in Gerdâniye âvâzesini İsfahân dairesinin 17. tabakası üzerinden göstermesinin sebebi de Geveşt'teki ile benzerdir zira 17. tabakadaki sesler, Gerdâniye'nin oktavındaki seslerdir. Şekil 36'da görüldüğü gibi Gerdâniye'nin birinci sesi olan "A1", İsfahân'ın 17. tabakasındaki dördüncü sesi olan "YH18" perdesi ile hizalanır ve ardından gelen tüm sesler Şekil 37'de koyu harflerle belirtildiği üzere birbirlerinin oktavlarıdır yani aynı seslerdir.

A-YH 1-8	B-YT 2-19	C-K 3-20	D-KA 4-21	h-KB 5-22	V-KC 6-23
Z-KD 7-24	H-Kh 8-25	T-KV 9-26	Y-KZ 10-27	YA-KH 11-28	YB-KT 12-29
YC-L 13-30	YD-LA 14-31	Yh-LB 15-32	YV-LC 16-33	YZ-LD 17-34	YH-LH 18-35

Şekil 37. Kitâbü'l-Edvâr ve Câmiu'l-Elhân' da Perdelerin Oktavları

Gerdâniye'nin İsfahân dairesi ile aynı seslere sahip olduğu ve İsfahân devrinin ikinci tabakasının Gerdâniye'nin birinci tabakası olduğu anlaşılmaktadır.

Bu durum Mübârekşâh'ın belirttiği gibi Gerdâniye'nin Farsça'daki karşılığı olan "çevrilmiş" ifadesiyle de anlam yönünden paralellik göstermektedir. Mübârekşâh'ın ilgili ifadesi şöyledir:

"Kırk altıncı daire İsfahân'ın bir şubesidir ve Farsçada ona Gerdâniye derler yani 'çevrilmiş'. Bu daire de on yedinci tabakada bulunan İsfahân olup tizi yerine pesti konulmuştur" (Yüner, 2022: 236).

Mevlânâ Mübârekşâh, Gerdâniye'yi İsfahân'ın şubesi (kolu, dalı) olarak tanımlar ve Gerdâniye kelimesinin Farsça'da "çevrilmiş" anlamına geldiğini vurgular. Hemen ardından bu "çevrilme"nin nedenini izah eder ve 46. daire olan Gerdâniye'nin 17. tabakadaki İsfahân olduğunu, İsfahân'ın 17. tabakasındaki tîz bölgenin, Gerdâniye'nin pest bölgesini tanımladığını belirtir.

İlgili cinslerin yer değiştirme durumu Şekil 38 ve 39'da gösterilmektedir.

YA 11	YD 14	YV 16	YH 18	KA 21	KC 23	Kh 25	KZ 27	KH 28
T	C	C	T	C	C	C	C	B
[RÂST CİNSİ]				[İSFAHÂN CİNSİ]				

Şekil 38. Râst ve İsfahân Cinsi'nden Oluşan İsfahân Dairesi'nin 17. Tabakası

A 1	D 4	V 6	H 8	Y 10	YA 11	YD 14	YV 16	YH 18
T	C	C	C	B	T	C	C	
[ISFAHÂN CİNSİ]					[RÂST CİNSİ]			

Şekil 39. Isfahân ve Râst Cinsi'nden Oluşan 46. Daire

Safiyüddîn, Gerdâniye seslerinin aynılarını (oktavlarını) gösterebilmek için Isfahân devrinin 17. tabakasına işaret ettiğine göre ve Isfahân devrinin 1. tabakası ile 17. tabakasının aralıklarının aynı olması sebebiyle Gerdâniye'yi Isfahân'ın 1. tabakası üzerinden de göstermek mümkündür. Şekil 40'da Gerdâniye âvâzesi ile Isfahân dairesi arasındaki uyum gösterilmektedir.

	A	B	C	D	h	V	Z	H	T	Y	YA	YB	YC	YD	Yh	YV	YZ	YH	YT	K	KA	KB	KC	KD	Kh	KV	KZ	KH
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28
	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Isfahân Dairesi	1			4		6		8			11		13		15		17	18										
		t		c		c		t		c		c		c		b												
Gerdâniye Âvâzesi								8			11		13		15		17	/1(A)		4		6		8				
								t		c		c		c		b		t		c		c						

Şekil 40. Gerdâniye Âvâzesi ile Isfahân Dairesi'nin Karşılaştırması

Şekil 40'da görüldüğü üzere Gerdâniye sesleri Isfahân dairesinin dördüncü sesinden itibaren başlamaktadır. Dolayısıyla Isfahân dairesinin aralıkları korunmak sûretiyle dördüncü sesinin birinci ses yapılması durumunda Gerdâniye âvâzesinin sesleri elde edilmektedir.

Tıpkı Geveşt âvâzesinin Isfahân dairesinin üçüncü sesi üzerindeki şeddi olmadığı gibi Gerdâniye âvâzesi de Isfahân dairesinin dördüncü sesi üzerindeki şeddi değildir. Gerdâniye âvâzesi, Isfahân dairesinin dördüncü sesini başlangıç perdesi kabul ederek, tıpkı Geveşt âvâzesi gibi eklemlendiği Isfahân dairesindeki aralık sıralamasına riayet eden özgün bir yapıdır.

Şekil 40'da görüldüğü üzere, Isfahân devrinin dördüncü aralığı, Gerdâniye'nin birinci aralığı; Isfahân'ın beşinci aralığı, Gerdâniye'nin ikinci aralığı olacak şekilde sıralanmaktadır ve Gerdâniye'deki aralık sıralaması Isfahân'ın aralıklarına uygun olarak yapılanmaktadır.

Gerdâniye Çeşitleri

Safiyüddîn Urmevî'den sonraki edvâr sahiplerinin Gerdâniye tariflerinde kısmî farklılıklar bulunmaktadır. Bazı edvâr sahipleri Gerdâniye seslerini Safiyüddîn'in tarif ettiği seslerden bir ses çıkartarak, bazıları ise farklı dörtlüler kullanarak açıklamıştır. Tüm bunların nedenini Safiyüddîn'den hemen sonra Şîrâzî tarafından hazırlanan Dürretü't-Tâc adlı eserin müziğe ayrılmış bölümünde bulmak mümkündür.

Şîrâzî, Dürretü't-Tâc'da "Cem'-i Zü'l-Küll" olarak başlıkladığı ve devirlerin perde ve aralıklarını belirttiği bölümde beş çeşit Gerdâniye (Gerdâniyâ) devrinin seslerini ve aralıklarını vermektedir (Dinç, 2021: 111).

Şîrâzî'ye göre Gerdâniye türleri aşağıdaki gibidir:

Gerdâniye:

A 1	D 4	V 6	H 8	YA 11	YD 14	YV 16	YH 18
T	C	C	T	T	C	C	

Şekil 41. Dürretü't-Tâc'da Gerdâniye Sesleri ve Aralıkları

2. Çeşit Gerdâniye:

A 1	D 4	V 6	H 8	Y 10	YA 11	YD 14	YV 16	YH 18
T	C	C	C	B	T	C	C	

Şekil 42. Dürretü't-Tâc'da 2. Çeşit Gerdâniye Sesleri ve Aralıkları

3. Çeşit Gerdâniye:

A 1	D 4	Z 7	H 8	YA 11	YD 14	YV 16	YH 18
T	T	B	T	T	C	C	

Şekil 43. Dürretü't-Tâc'da 3. Çeşit Gerdâniye Sesleri ve Aralıkları

4. Çeşit Gerdâniye:

A 1	D 4	V 6	H 8	YA 11	YD 14	YZ 17	YH 18
T	C	C	T	T	T	B	

Şekil 44. Dürretü't-Tâc'da 4. Çeşit Gerdâniye Sesleri ve Aralıkları

5. Çeşit Gerdâniye:

A 1	D 4	Z 7	Y 10	YA 11	YD 14	YZ 17	YH 18
T	T	T	B	T	T	B	

Şekil 45. Dürretü't-Tâc'da 5. Çeşit Gerdâniye Sesleri ve Aralıkları

Görüldüğü üzere Şîrâzî'deki 2. Çeşit Gerdâniye, Safiüddîn'deki 46. daire olan Gerdâniye âvâzesinin sesleridir. Şîrâzî'nin Gerdâniye olarak belirttiği ve Safiüddîn'deki Gerdâniye'den “Y10” sesinin çıkartıldığı devir ise Merâgî de dahil olmak üzere pek çok edvâr sahibi tarafından “Gerdâniye” olarak kabul edilen yapıdır.

Merâgî, Safiüddîn'in vermiş olduğu Gerdâniye seslerinden “Y10” sesinin çıkartıldığını Şerhü'l-Edvâr adlı eserinde şöyle ifade eder:

“Gerdâniye 46. dairedir ve Y nağmesi ondan çıkarılır. Sekizli oktav aralığa (zü'l küll) sahiptir” (Kolukırık, 2012: 191).

Câmiü'l-Elhân'ın âvâzelere ayrılmış bölümünde ise Gerdâniye hakkında şu tarif yer almaktadır:

“Gerdâniye'nin çıkarılması ise şöyledir: Yha-Yv-Yd-Ya-Ha-V-D-A ile olur ve bu yedi aralık ile sekiz sestem mürekkebtir. [...] Bazı icrâcılar gerdâniyeyi 9 sesiyle kullanmışlardır. O da Y sesinin Ya sesine eklenmesi ile oluşturulur ve buna zâyid gerdâniye denir. Ancak bestekârlar tasniflerinde genellikle bir devir kullanmışlar[dır]” (Sezikli, 2007: 176-177).

Merâgî, bazı icrâcıların, tıpkı Safiüddîn'in belirttiği gibi Gerdâniye'deki “YA11” perdesinin önüne “Y10” perdesini ekleyerek dokuz ses ile kullandıklarını ve bu yapıyı “sonradan eklenen, ilâve edilen, artık, fazla”

anlamlarına gelen "zâid" ekini kullanarak "Gerdâniye-i Zâid" ifadesiyle tanımladıklarını belirtmektedir. Aşağıda Safiyüddîn'in 46. daire olarak belirtip "Gerdâniye" olarak tanımladığı, Merâgî'nin ise "Gerdâniye-i Zâid" olarak adlandırdığı devir yer almaktadır.

A 1	D 4	V 6	H 8	Y 10	YA 11	YD 14	YV 16	YH 18
T	C	C	C	B	T	C	C	

Şekil 46. *Kitâbü'l-Edvâr'da Gerdâniye Âvâzesi*

Öte yandan Merâgî, kendi dönemindeki bestekârların, Safiyüddîn tarafından perdeleri belirtilen ve dokuz sestem oluşan Gerdâniye (Merâgî'ye göre Gerdâniye-i Zâid) yerine ondan "Y10" perdesi çıkartılarak yedi aralık ile sekiz sestem oluşan "Gerdâniye"yi tercih ettiklerini vurgulamaktadır.

Gerdâniye:

A 1	D 4	V 6	H 8	YA 11	YD 14	YV 16	YH 18
T	C	C	T	T	C	C	

Şekil 47. *Safiyüddîn'den Sonraki Edvâr Sahiplerine Göre Gerdâniye Âvâzesi*

Dolayısıyla Merâgî'nin belirtmiş olduğu Gerdâniye sesleri Safiyüddîn'in işaret ettiği Gerdâniye seslerinden "Y10" perdesinin çıkartılmış hâlidir ve bu yapı Kutbüddîn Şîrâzî, Abdülazîz Merâgî, Lâdikli Mehmed Çelebi, Mahmud bin Abdülazîz, Benâî, Kırşehrî ve Tirevî gibi edvâr sahiplerinin aktarmış oldukları "Gerdâniye" sesleri ile aynıdır (Uygun, 1990: 39; Tekin, 1999: 140; Doğrusöz, 2007: 92, 188; Sezikli, 2007: 176-177; Kanık, 2011: 71-72; Yıldız, 2015: 222; Koç, 2017: 99; Dinç, 2021: 111; Uygun, 2021: 64).

Hızır bin Abdullâh, Gerdâniye için Safiyüddîn Urmevî ile aynı tarifi vermektedir:

"Güvaşt yitmiş birinci dayiredendür ve gerdâniye kırk altıncı dayiredendür ve bu iki ısfahandan kopâr" (Özçimi, 1989: 170; Çelik, 2001: 252).

Bu tarifi yanı sıra Hızır, Gerdâniye'yi tıpkı Karamânî, Kırşehrî, Seydî, Tirevî, ve Çengî Yûsuf Dede'nin tariflerindeki gibi açıklar:

"Râst ile Hüseyin'den Gerdâniye doğar" (Arısoy, 1988: 62; Özçimi, 1989: 146, 170; Uygun 1990: 26; Çelik, 2001: 220, 252; Uslu: 2002: 64; Doğrusöz, 2007: 26, 42; Uslu, 2021: 115).

Gerdâniye, Râst ve Hüseyinî İlişkisi

Hızır'ın belirtmiş olduğu perdeler, Safiyüddîn'in 46. dairesindeki sesleri (yani Safiyüddîn'den sonraki edvâr sahiplerinin "Gerdâniye-i Zâid" olarak tanımladığı yapıyı) değil, "Y10" perdesi çıkartılmış "Gerdâniye"yi tanımlamaktadır. Dolayısıyla Hızır'ın Gerdâniye'si, İsfahân ile değil Râst ve Hüseyinî daireleriyle ilişkilidir.

Gerdâniye sesleri, aralıkları, Hızır bin Abdullâh'daki Gerdâniye perdeleri ve bunların günümüzdeki perde karşılıkları Şekil 48'de gösterilmektedir.

Safiyüddîn'deki Gerdâniye Perdeleri	A 1	D 4	V 6	H 8	YA 11	YD 14	YV 16	YH 18
Hızır bin Abdullâh'daki Gerdâniye Perdeleri	Yekgâh Râst Evi	Dügâh Hemân	Segâh Hemân	Çârgâh Hemân	Yekgâh Pençgâh Evi	Dügâh Hüseyinî Evi	Segâh Hisâr Evi	Evvel Gerdâniye
Günümüzdeki Perde Karşılıkları	Râst	Dügâh	Segâh	Çârgâh	Nevâ	Hüseyinî	Evc	Gerdâniye
Aralıklar	T	C	C	T	T	C	C	

Şekil 48. Safiyüddîn ve Hızır'ın Belirttiği Gerdâniye Âvâzesi Sesleri ve Günümüzdeki Perde Karşılıkları

Tıpkı Geveşt âvâzesi seslerinin müstakil olarak hem İsfahân hem de Rehâvî devirlerinden bulunabildiği gibi Gerdâniye âvâzesi sesleri de (Karamânî, Kırşehrî, Hızır, Seydî ve Çengî Yûsuf Dede'nin tariflerindeki gibi) hem Râst hem de Hüseyinî¹⁸ devirlerinden bulunabilecektir. Gerdâniye âvâzesi, Hüseyinî dairesi ve Râst dairesinin aynı aralıklara sahip oldukları ancak aralık sıralamalarının farklı oldukları Şekil 49'da görülmektedir.

Gerdâniye Âvâzesi	A 1	D 4	V 6	H 8	YA 11	YD 14	YV 16	YH 18
Aralıklar	T	C	C	T	T	C	C	
Aralık Sıralaması	1	2	3	4	5	6	7	
Hüseyinî Dairesi	A 1	C 3	h 5	H 8	Y 10	YB 12	Yh 15	YH 18
Aralıklar	C	C	T	C	C	T	T	
Aralık Sıralaması	6	7	1	2	3	4	5	
Râst Dairesi	A 1	D 4	V 6	H 8	YA 11	YC 13	Yh 15	YH 18
Aralıklar	T	C	C	T	C	C	T	
Aralık Sıralaması	5	6	7	1	2	3	4	

Şekil 49. Gerdâniye Âvâzesi, Hüseyinî Dairesi ve Râst Dairesi'nin Aralık Sıralamalarının Karşılaştırması

Hızır bin Abdullâh'ın vermiş olduğu Gerdâniye perdeleri, Gerdâniye âvâzesi, Râst dairesi ve Hüseyinî dairesi arasındaki uyum Şekil 50'de gösterilmektedir.

	A	B	C	D	h	V	Z	H	T	Y	YA	YB	YC	YD	Yh	YV	YZ	YH	YT	K	KA	KB	KC	KD	Kh	KV	KZ	KH
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28
İsfahân Dairesi	1			4		6		8			11		13		15		17	18										
Geveşt Âvâzesi		t		c		c		c		t		c		c		c	b											
Gerdâniye Âvâzesi						6		8			11		13		15		17	/1(A)		4		6						
						c		t		c		c		c		c	b		t		c							
Gerdâniye Âvâzesi								8			11		13		15		17	/1(A)		4		6		8				
								t		c		c		c		c	b		t		c		c					

Şekil 50. Hızır'ın Belirttiği Gerdâniye Âvâzesi, Safiyüddîn'in Belirttiği Geveşt Âvâzesi, Râst Dairesi ve Hüseyinî Dairesi'nin Sesleri ile Aralıkları

¹⁸ Râst ve Hüseyinî sesleri için bkz. Uygun, 1996: 84, 103; Arslan, 2017: 358.

Gerdâniye âvâzesinin sesleri Hızır’dan önceki pek çok edvâr sahibinin de belirttiği gibi tizden peste doğru sıralanmaktadır ve Hızır da sıralamayı “Evvel Gerdâniye” vurgusuyla tizden peste doğru yapmaktadır (Özçimi, 1989: 156; Çelik, 2001: 233).

Buna göre Gerdâniye sesleri, günümüzdeki perde karşılıkları, perde sıralaması ve aralıkları Şekil 51’de gösterilmektedir.

Gerdâniye Âvâzesi Sesleri	YH 18	YV 16	YD 14	YA 11	H 8	V 6	D 4	A 1
Hızır bin Abdullâh’daki Gerdâniye Perdeleri	Evvel Gerdâniye	Segâh Hisâr Evi	Dügâh Hüseynî Evi	Yekgâh Pençgâh Evi	Çârgâh Hemân	Segâh Hemân	Dügâh Hemân	Yekgâh Râst Evi
Günümüzdeki Perde Karşılıkları	Gerdâniye (Âgâz)	Evc	Hüseynî	Nevâ	Çârgâh	Segâh	Dügâh	Râst (Karâr)
Perde Sıralaması	1	2	3	4	5	6	7	8
Aralıklar	C	C	T	T	C	C	T	

Şekil 51. Gerdâniye Âvâzesi’nin Tizden Peste Doğru Sıra Sesleri, Aralıkları ve Günümüzdeki Perde Karşılıkları

ISFAHÂN, GERDÂNİYE ve GEVEŞT İLİŞKİSİ

Safiyüddîn Urmevî’nin Geveşt ve Gerdâniye tariflerinden, Geveşt âvâzesi, Gerdâniye âvâzesi ve Isfahân dairesinin seslerinin ortak olduğu anlaşılmaktadır. Merâgî, Makâsıdu’l-Elhân’da konuyla ilgili olarak son derece önemli bir bilgiyi somut ve anlaşılır biçimde şöyle ortaya koyar:

“İsfahan, gevaşt ve gerdaniye, “A” ısfahânın başlangıcı yapılır, “H”yi gerdaniyenin başlangıcı ve “V”yi gevaştın başlangıcı yapılsa, bütün nağmeler ortak olur”¹⁹ (Koç, 2017: 162).

Merâgî’nin Isfahân, Geveşt ve Gerdâniye yapılarının farklı seslerden başlatılmak suretiyle tüm perdelerinin (aralıklarının) ortak olduğunu ifade ettiği tanım, Şekil 52’de gösterilmektedir.

	A	B	C	D	h	V	Z	H	T	Y	YA	YB	YC	YD	Yh	YV	YZ	YH	YT	K	KA	KB	KC	KD	Kh	KV	KZ	KH
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28
	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Istahân Dairesi	1			4		6		8			11		13		15		17	18										
		t			c		c		t			c		c		c		b										
Geveşt Âvâzesi						6		8			11		13		15		17	/1 (A)		4		6						
							c		t			c		c		c		b		t			c					
Gerdâniye Âvâzesi								8			11		13		15		17	/1 (A)		4		6			8			
									t			c		c		c		b		t			c		c			

Şekil 52. Geveşt ve Gerdâniye Âvâzeleri ile Isfahân Dairesi’nin Uyumu

¹⁹ Makâsıdu’l-Elhân’ın Koç, 2017: 162’de yer alan çevirisinde “İsfahân” yerine “İsfahânek” yazıldığı anlaşılmaktadır. Zira Merâgî’nin Câmiu’l-Elhân ve Şerhu’l-Edvâr’da yapmış olduğu aynı tanımda Isfahân, Geveşt ve Gerdâniye’nin ortak sesleri açıklanmaktadır (Sezikli, 2007: 185; Kolukırık, 2012: 194). Dolayısıyla Geveşt ve Gerdâniye ile ilişkilendirilen yapının Makâsıdu’l-Elhân’ın çeviri metninde yer alan “İsfahânek” değil Câmiu’l-Elhân ve Şerhu’l-Edvâr’da belirtilen “İsfahân” olması gerekmektedir.

Görüldüğü üzere Safiyüddîn'in Gerdâniye'sinin birinci aralığı olan tanînî aralığı İsfahân'ın dördüncü aralığı olan tanînî aralığıyla, Geveşt'in birinci aralığı olan mücenneb aralığı ise İsfahân'ın üçüncü aralığı olan mücenneb aralığıyla hizalanmaktadır ve böylelikle Gerdâniye, Geveşt ve İsfahân yapılarının edvârlardaki tariflerle paralel olarak birbirleriyle tam bir uyum içinde oldukları anlaşılmaktadır.²⁰

DEVİR ile ÂVÂZE ARASINDAKİ FARKLAR: “ÂVÂZA PERDE, PERDEYE ÂVÂZ DENEMEZ”

Abdülkâdir Merâgî'nin “âvâza perde, perdeye âvâz denemez” ifadesi (Sezikli, 2007: 176), devirler ile âvâzeler arasında farklar olduğunun vurgulanması açısından önemlidir.

Merâgî'ye göre bu iki sınıflama arasındaki en temel fark, devirlerin oktav tamamlayan yapılar olmasına karşın âvâzelerin oktav tamamlamadıklarıdır. Merâgî, Câmiu'l-Elhân'da Nevruz, Selmek, Mâye ve Şehnâz âvâzelerini örnek göstererek bu âvâzelerin oktav tamamlamadıklarını dolayısıyla âvâzelerin devirlerden farklı yapılar olduklarını belirtmiştir (Sezikli, 2007: 171-172, 176; Kolukıncı, 2012: 191).

Makâsıdu'l-Elhân adlı eserde şu açıklama bulunmaktadır:

“Ancak Edvâr sahibinin -Rahimehullah- söylediği gibi bazı devirlere âvâz denmesine gerek yoktur. Eğer bazı âvâzların devrinin olduğu söyleniyorsa bu durum hepsi için aynı olmalıdır. Ancak selmek, şehnâz, nevrûz ve mâye gibi bazı âvâzların devirleri yoktur. Gevâşt ve gerdâniye gibi bazılarıysa, zi'l-küll bu'udu tarafından kapsandığından devir sahibidirler” (Karabaşoğlu, 2010: 163).

Geveşt'in âvâze olarak sınıflandırıldığı Câmiu'l-Elhân'da şöyle ifade edilmektedir:

“Geveşt dokuz ses olup oktav onu kapsar. Sesleri şu tertip üzerinedir: YH-YV-Yc-Yb-Y-Ha-V-C-A; aralıklarıysa: C-T-B-C-C-C-T-C. Bunları sınıflandıran icrâcılar, onu âvâze olarak adlandırmışlardır. Gerçekte de böyledir, bu zamanda da böyle bilinir” (Sezikli, 2007: 171-172).

Benzer şekilde Gerdâniye'nin de âvâze sınıfına dahil olduğu şöyle belirtilmektedir:

“Biz gerdâniye ve nevrûz'un âvâzlardan olduğu açıktır diyoruz” (Sezikli, 2007: 171).

Safiyüddîn ise Kitâbü'l-Edvâr'da (muhtemelen Geveşt ve Gerdâniye âvâzelerini kastederek) “Bazı edvâr, âvâze olarak isimlenir” ifadesini kullanır ve bu ifade, Şîrâzî ve Merâgî'nin eserlerinde tartışılmıştır.²¹ Şîrâzî, Safiyüddîn'in bu ifadesini “Çünkü âvâzlar, kendileri edvârdır. Edvâr'da da dediği üzere: ‘Bazı âvâzlar edvâr olarak isimlendirilirler’” şeklinde değerlendirir (Dinç, 2021: 288). Ayrıca Safiyüddîn'in çeşitli açıklamalarına itirazda bulunarak “Bunun için de hepsine perde denmesi daha doğru olur. Edvâr'ın sahibinin itirazının doğruluğu kalmaz” ifadelerini kullanır (Dinç, 2021: 285).

Merâgî ise hem Safiyüddîn'in hem de Şîrâzî'nin fikirlerine şu sözlerle itiraz eder:

“Edvâr sahibinin “bazı devirlere âvâz denildiğini” söylemesine gelince biz oktav içindeki seslerin toplamına devr dendiğini söylüyoruz. Bilindiği gibi Nevruz, selmek, mâye ve şehnâz'ın seslerinin toplamı oktav tarafından kapsamaz. Böylece bunlara devirler denilemez. [...] Ancak bu ilmin araştırılması, ilim ve uygulama arasında

²⁰ Aynı uyum pek çok edvârda belirtildiği üzere Bûselik-Nevâ-Uşşâk ve Hüseyinî-Râst daireleri arasında da bulunmaktadır.

²¹ Âvâze sınıfının isimlendirilmesi hususunda önemli bilgilerin yer aldığı pasajlar için bkz. Uygun, 1996: 93; Sezikli, 2007: 175; Dinç, 2021: 288.

zevkin birleşmesiyle olmalıdır. O kemâl sahibi ise (Şîrazî), genellikle bu ilmin uygulamasıyla meşgul olmamıştır” (Sezikli, 2007: 175).²²

Bu bilgilerden Geveşt ve Gerdâniye yapılarının istisnâ bir durum oluşturarak oktav tamamladıkları halde âvâze olarak sınıflandırılmış oldukları anlaşılmaktadır ve bu sebepten ötürü Safiyüddîn’in “bazı edvâr âvâze olarak isimlenir” ifadesini kullanmış olduğu düşünülmektedir.

ÂVÂZELERİN İNTİKAL ŞEKİLLERİ

Arapça’daki “nakl” kökünden “bir şeyi bir yerden bir yere taşımak, bir yerden başka bir yere, bir durumdan başka bir duruma geçme, göçme” anlamlarına gelen “intikal” sözcüğünün edvârlardaki anlamını “melodik seyir”, “ezgi hareketi”, “perdelerin ezgisel hareketi” ya da Öztürk’ün ifadesiyle “melodik hareket tarzı” olarak tanımlamak mümkündür (Öztürk, 2021: 255).

İntikali, elhânın (ezgilerin) bir parçası olarak ifade eden Mevlânâ Mübârekşâh, konu ile ilgili aşağıdaki tanımlı yapmaktadır:

“İntikal, bir elhânda parmağın bir nağmeden [perdeden] diğer nağmeye hareketidir” (Yüner, 2022: 274).

İntikal sözcüğünün müzik teorisi kaynaklarında teknik bir unsur olarak yer alması ile Aristoteles’in “hareket/devinim” hakkında yazdıkları arasında bağ kurmak mümkündür. İntikal konusunun müzik risâlelerindeki ilk örneğine Ya’kûb b. İshak el-Kindî’nin “Risâle fi Hubr” adlı eserinde rastlanmaktadır ve bilindiği üzere Kindî (ö. 866), Aristoteles doktrinini benimseyen Meşşâî okulun kurucusu ve ilk İslâm filozofu olarak kabul edilmektedir.

Aristoteles, “De Caelo” (Gökyüzü Üzerine) adlı eserinde hareket (devinim) hakkında şunları kaydeder:

“Her devinim ya düzdür ya daireseldir. Dairesel devinim ortanın (merkezin) çevresinde, düz devinim ise yukarıya ve aşağıya olur. Yukarıya dediğim, ortadan, aşağıya dediğim de ortaya giden devinim. Dolayısıyla her yalın yer değiştirme ya ortadan (çevreye doğru), ya ortaya (doğru) ya da ortanın çevresinde olur” (Aristoteles, 2018: 12).

Aristoteles’in ifadelerini aşağıdaki görsellerde gösterildiği gibi müzik alanı üzerinden yorumlayabilmek mümkündür.

Görsel 1. Merkezden (ortadan) Çevreye Doğru, Düz Devinim [çıkıcı nağme]

²² Merâgî tarafından devirler ile âvâzeler arasındaki farkların aktarıldığı bir pasajda müzik ilminin yalnızca teorik yönüyle değil icrâ alanıyla da birlikte ele alınması gerektiğinin vurgulanması, hem edvâr geleneğinin sadece teorik bilgiler üzerine inşa edilmediğinin hem de devirler ile âvâzeler arasındaki farkın dönemin icrâcılar tarafından da bilindiğinin önemli bir göstergesidir. Câmiu’l-Elhân’da icrâcılara atfen pek çok değerlendirme yapılmaktadır. Örneğin 12 meşhûr daireye icrâcılarının “perde” adını verdikleri ve 12 perdeye (makâma) özel isim verenlerin de yine icrâcılar olduğu belirtilmektedir (Sezikli, 2007: 170-171). Merâgî’ye göre “bu ilmin araştırılması, ilim ve uygulama arasında zevkin birleşmesiyle olmalıdır” (Sezikli, 2007: 175).

Görşel 2. Merkeze (ortaya) Doğru, Düz Devinim [inici nağme]

Görşel 3. Merkezin (ortanın) Çevresinde, Dairesel Devinim [inici-çıkıcı nağme]

Hareket ilkelerinin müzik alanı üzerindeki yansıması²³ olarak tanımlayabileceğimiz intikal konusu ilk olarak Kindî'nin "Risâle fi Hubr" adlı eserinin son bölümünde yer almaktadır.

Kindî, ezgi hareketlerini "mütetâli" (ard arda gelenler) ve "lâmütetâli" (ard arda gelmeyenler) olarak ikiye ayırmaktadır. Ard arda gelen ezgi yapılarını ise "sâ'idin" (çıkıcı) ve "hâbiten" (inici) olarak ikiye ayırır. Art arda gelmeyen ezgi yapılarını da "levhebî dâhilî" (içe doğru helezoni), "levhebî hâricî" (dışa doğru helezoni), "dafır müştebek" (bileşik örgü) ve "dafır munfasıl" (ayrık örgü) olarak dörde ayırmaktadır (Turabi, 1996: 85-86).

Bu sınıflandırmaya bakıldığında temelde Aristoteles'in hareket (devinim) için yapmış olduğu "düz ve dairesel" ayrımının çeşitlendirilerek korunduğu görülmektedir.

Kindî'nin ardından İbnü'l-Müneccim'in (ö. 912) "Risâle fi'l-Mûsikâ" adlı eserinde, Fârâbî'nin (öl. 950) "Kitâbü'l-Mûsika'l-Kebîr" adlı eserinde, İbn-i Sînâ'nın (ö. 1037) "Kitâbü'ş-Şifâ" adlı eserinin mûsikîye ayrılmış bölümünde de intikal hakkında bilgiler bulunur.²⁴

Fârâbî'nin detaylandırarak tablolastırdığı intikal konusu, Safiyüddîn (öl. 1294) tarafından (Fârâbî'ye atıfta bulunularak) "Şerefiyye" adlı eserde yer almaktadır (Arslan, 2017: 368-369).

Şerefiyye'deki intikal bahsi, ana hatlarıyla 15 terim (müstakîm, lahik, aralıklı, tek dönüş, mütevâtir, müstedir, mudlî'eğri, nisbetleri eşit dönüş, muhtelif dönüş, müstedir, peşpeşe direkt intikal, atlamalı intikal, ikame, eşit tekrar, eşit olmayan tekrar) üzerinden açıklanmakta ve intikalin karmaşık türlerinin sayısının sonsuz olabileceği vurgulanmaktadır (Arslan, 2017: 368-369).

Safiyüddîn'in ardından hem Fârâbî hem de Safiyüddîn'e atıfta bulunarak Kutbuddîn Şîrâzî (ö. 1311), Mevlânâ Mübârekşâh (ö. 1382'den sonra), Abdülkâdir Merâgî (ö. 1435), Abdülazîz bin Abdülkâdir Merâgî (ö. 1485), Alişâh bin Hacı Büke (ö. 1500) ve Lâdikli Mehmed Çelebi (ö. 16. yüzyılın başları) gibi pek çok edvâr sahibi de eserlerinde intikal konusuna yer vermişlerdir.²⁵

²³ Konuya 2021 yılında dikkat çeken Öztürk'ün dairevi ve müstakim hareketlerin felsefi altyapısına dair görüşleri için bkz. Öztürk, O. M. (2021). Makam-tarifli lâhinlerde nazârî bakımdan iki temel hareket tarzının mevcudiyeti: Dairevî ve müstakim hareketler. F. Karakaya (Ed.), *Osmanlı-Türk müziğine bakışlar: Tarih, teori ve icra* içinde (250-260. ss). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

²⁴ İlgili eserde yer alan intikal bölümleri için bkz. Turabi, 2005: 212; Kızılcık, Tercan, 2020: 135; Turabi, 2004: 57-61.

²⁵ Şerefiyye'den sonra yazılan edvârlardaki intikal bölümleri için bkz. Dinç, 2021: 290-291; Yüner, 2022: 274-286; Sezikli, 2007: 214-216; Koç, 2017: 120-121; Çakır, 1999: 79-80; Tekin, 1999: 180-183.

İntikal Bakımından Sıradışı İki Âvâze: Şehnâz ve Mâye

Safiyüddîn'in altı âvâze için vermiş olduğu perde sıralamalarına dikkat edildiğinde Mâye ve Şehnâz âvâzelerinin diğerleri gibi art arda sıra seslerden meydana gelmedikleri fark edilmektedir. Bu durumu Safiyüddîn, Mâye için yapmış olduğu tarifte şöyle belirtir:

“Mâye’ye gelince o uyumlu ve düzenli olmayan seslerden meydana gelmiştir” (Uygun, 1996: 94).

Şehnâz Âvâzesi’nin tarifinde ise Mâye ile benzerlik kurularak şu ifade kullanılır:

“Uygulanma esnasında Mâye gibidir” (Uygun, 1996: 94).

Abdülazîz bin Abdülkâdir Merâgî, Şehnâz’ı şöyle tarif eder:

“Sahib-i edvâr (Rahimehullah) Şehnâz’ın Mâye gibi olup nağmelerin önce ve sonraya alınmaktan oluşan bir yapısı olduğunu söylemiştir. Sanat ehli ise Şehnâz’ın biri tiz taraf diğeri pest tarafta olan iki Zîrefkend’den mürekkep olduğunu söylerler” (Koç, 2017: 100).

Mevlânâ Mübârekşâh, Şehnâz ve Mâye’nin perdelerinin “takdîm ve te’hîr” (öne alma ve sonraya bırakma) durumunun intikal şekli ile ilgili olduğunu Mâye bahsini açıklarken şöyle belirtir:

“Bu şûbede [Mâye] lahniye aralıklarına riayet edilmemiştir.²⁶ [...] Musannif’in “takdim ve tehir” ifadelerinden kastı da nağmelerin intikali ile ilgilidir” (Yüner, 2022: 246).

Mübârekşâh, intikal bakımından Mâye ile benzer bir durumun Şehnâz için de geçerli olduğunu şöyle belirtir:

“Esasında bu küçük müfred cinsi Zîrefkend’in aslıdır, zira aralıkları C-C-B’dir, yani takdim ve tehir ile oluşan bir intikal de burada söz konusudur” (Yüner, 2022: 246).

Dolayısıyla altı âvâze arasında Mâye ve Şehnâz’ın dizi sıralanışı şeklinde sıra seslerden meydana gelmeyip “uyumlu ve düzenli olmayan seslerden” oluştuğu fakat Geveşt, Gerdâniye, Nevruz ve Selmek âvâzelerinin sıra seslerden meydana geldiği anlaşılmaktadır.

Öztürk, 2019’da yayınlanan yazısında Şehnâz’a dair şunları aktarır:

“Şehnâz örneği ise Safiyüddin tarafından ‘melodik anlamda’ verilmiş, çıkıcı ve inici hatlarda farklı aralıklarla şekillenen yegâne nağme örneği durumundadır. Başka bir ifadeyle Safiyüddin, Şehnâz’ı, diğerleri gibi ‘dizi’ sıralanışı şeklinde vermemiştir. Bu örneklere bakılarak ‘nazariyecî’ Safiyüddin’in, kendi kuralları açısından ortaya çıkan bariz bazı ihlalleri açıkça görmezden geldiğini ifade etmek gerekir” (Öztürk, 2019: 408).

Safiyüddîn’in âvâzelerle ilgili belirtmiş olduğu perde sıralamalarının intikal şekilleri ile olan ilgisini belirleyebilmek için altı âvâzenin ezgisel hareketini tespit etmek ve yine Safiyüddîn’in aktarmış olduğu intikal şekilleriyle olan benzerliklerini ortaya koymak gerekmektedir.

²⁶ Safiyüddîn, Şerefiyye’de “lahn” hakkında şu bilgiyi vermektedir: “Lahn ise çeşitli tizlik ve pestlikteki nağmelerin uyumlu olarak tertib edilmesinden oluşur” (Arslan, 2017: 275).

Edvârlardaki intikal şekilleri hakkında kullanılan terimlerin günümüzdeki karşılıklarını tespit edebilmek elbette kolay değildir. Bu zorluk, çeviri metinlerdeki anlam karışıklığının yanı sıra ilgili dönemin genel kabûllerinin günümüzde kolaylıkla tahmin edilemeyecek oluşundan da kaynaklanmaktadır.

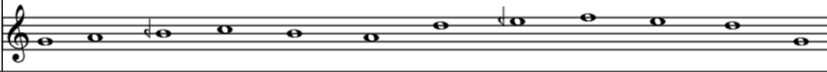
Ancak bazı edvâr sahiplerinin intikal şekillerine örnekler getirmiş olmaları bu konudaki belirsizliklerin giderilmesi hususunda kolaylık sağlamaktadır. Örneğin Mevlânâ Mübârekşâh, intikal şekillerini Râst Devri üzerinden örneklendirmektedir (Yüner, 2022: 283-285). Öte yandan Abdülazîz bin Abdülkâdir Merâgî de eserinde Gerdâniye ve Muhayyer’e dair intikal örneklerini belirtmektedir (Koç, 2017: 120-121).

Râst Devri’ne ait “dönüslü intikal çeşiti” örneği için Mübârekşâh’ın işaret etmiş olduğu sesler ve günümüzdeki perde karşılıkları aşağıdaki gibidir:

Râst Devri’ne Ait Dönüslü İntikal Örneği	A 1	D 4	V 6	H 8	YA 11	H 8	YA 11	YC 13	Yh 15	YH 18
Günümüzdeki Perde Karşılıkları	Râst	Dügâh	Segâh	Çârgâh	Nevâ	Çârgâh	Nevâ	Dik Hisâr	Acem	Gerdâniye
Günümüz Notasyonu										

Şekil 53. Mübârekşâh’ın Râst Devri İçin Vermiş Olduğu Dönüslü İntikal Çeşiti Örneği

Yine Râst Devri’ne ait “aksak intikal çeşiti” örneği için ise Şekil 54’deki sesler belirtilmektedir:

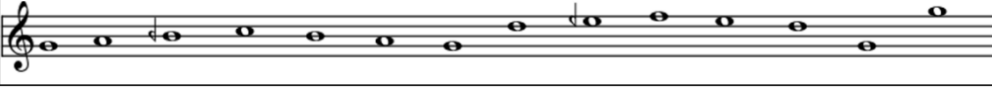
Râst Devri’ne Ait Aksak İntikal Örneği	A 1	D 4	V 6	H 8	V 6	D 4	YA 11	YC 13	Yh 15	YC 13	YA 11	A 1
Günümüzdeki Perde Karşılıkları	Râst	Dügâh	Segâh	Çârgâh	Segâh	Dügâh	Nevâ	Dik Hisâr	Acem	Dik Hisâr	Nevâ	Râst
Günümüz Notasyonu												

Şekil 54. Mübârekşâh’ın Râst Devri İçin Vermiş Olduğu Aksak İntikal Çeşidi Örneği

Levendoğlu, 2021 yılında yayınlanan yazısında İbn-i Sînâ’nın intikal şekillerine dair yapmış olduğu (“dairese dönücü”, “dosdoğru geçiş”, “kıvrımlı dönücü”) kavramlar aracılığıyla oluşan ezgi tiplerinin sistemci okul makam sınıflamalarında kuramsal bir zemin oluşturduğunu belirtmiştir (Levendoğlu, 2021: 139-140).

Levendoğlu yazısında, Râst devrinin Lâdikli tarafından A-D-V-H-V-D-A sesleriyle tanımlanmış olduğunu aktarır ve bu yapının İbn-i Sînâ’nın “dairese dönücü” olarak tarif ettiği nağme yapısı ile tam bir paralellik gösterdiğini belirtir (Levendoğlu, 2021: 142).

Lâdikli’nin Râst tarifinde yer alan sesler ile Mübârekşâh’ın Râst’ın dönüslü bir intikal çeşiti için belirtmiş olduğu sesler arasında benzerlik bulunmaktadır. İlgili karşılaştırma Şekil 55’de gösterilmektedir.

Mübârekşâh'ın Râst Devri'ne Ait Dönüşlü İntikal Örneği	A 1	D 4	V 6	H 8	V 6	D 4	A 1	YA 11	YC 13	Yh 15	YC 13	YA 11	A 1	YH 18
Lâdikli'nin Râst Makâmı İçin Belirttiği Sesler	A 1	D 4	V 6	H 8	V 6	D 4	A 1	-	-	-	-	-	-	-
Günümüzdeki Perde Karşılıkları	Râst	Dügâh	Segâh	Çârgâh	Segâh	Dügâh	Râst	Nevâ	Dik Hisâr	Acem	Dik Hisâr	Nevâ	Râst	Gerdâniye
Günümüz Notasyonu														

Şekil 55. Mübârekşâh'ın Râst Devri İçin Vermiş Olduğu Dönüşlü İntikal Çeşiti Örneği ile Lâdikli'nin Râst Makâmı Tarifi ile Günümüzdeki Perde Karşılıkları

Mübârekşâh'ın Râst için işaret ettiği bu dönüşlü intikali üç ayrı bölümde değerlendirmek mümkündür. Bu intikalin üç ayrı kısmında Râst makâmına dair üç ayrı ezgisel hareketin varlığı söz konusudur.

Mübârekşâh'ın Râst Devri'ne Ait Dönüşlü İntikal Örneği	A 1	D 4	V 6	H 8	V 6	D 4	A 1	YA 11	YC 13	Yh 15	YC 13	YA 11	A 1	YH 18
İntikal Şekli	1. Bölüm							2. Bölüm					3. Bölüm	
Günümüzdeki Perde Karşılıkları	Râst	Dügâh	Segâh	Çârgâh	Segâh	Dügâh	Râst	Nevâ	Dik Hisâr	Acem	Dik Hisâr	Nevâ	Râst	Gerdâniye
Günümüz Notasyonu														

Şekil 56. Mübârekşâh'ın Râst Devri İçin Vermiş Olduğu Dönüşlü İntikal Çeşiti Örneğinin Bölümleri ile Günümüzdeki Perde Karşılıkları

Dikkat edilecek olursa Şekil 56'daki 1. Bölüm'e ait sesler ile Lâdikli'nin Râst makâmı için belirtmiş olduğu sesler aynıdır. Benzer şekilde aynı intikalin inici şekli için Mübârekşâh'ın belirtmiş olduğu intikal şeklini de aşağıdaki gibi değerlendirmek mümkün olacaktır:

Mübârekşâh'ın Râst Devri'ne Ait Dönüşlü İntikal Örneği	YH 18	Yh 15	YC 13	YA 11	YC 13	Yh 15	YH 18	H 8	V 6	D 4	V 6	H 8	YH 18	A 1
İntikal Şekli	1. Bölüm							2. Bölüm					3. Bölüm	
Günümüzdeki Perde Karşılıkları	Ger-dâniye	Acem	Dik Hisâr	Nevâ	Dik Hisâr	Acem	Ger-dâniye	Çârgâh	Segâh	Dügâh	Segâh	Çârgâh	Ger-dâniye	Râst
Günümüz Notasyonu														

Şekil 57. Mübârekşâh'ın Râst Devri İçin Vermiş Olduğu Dönüşlü (İnici) İntikal Çeşiti Örneğinin Bölümleri ile Günümüzdeki Perde Karşılıkları

Bir başka örnek ise Şekil 58'de gösterilmektedir.

Mübârekşâh'ın Râst Devri'ne Ait Dönüşlü İntikal Örneği	YH 18	Yh 15	YC 13	YA 11	H 8	YA 11	YC 13	Yh 15	YH 18	V 6	D 4	A 1
İntikal Şekli	1. Bölüm					2. Bölüm					3. Bölüm	
Günümüzdeki Perde Karşılıkları	Ger-dâniye	Acem	Dik Hisâr	Nevâ	Çârgâh	Nevâ	Dik Hisâr	Acem	Ger-dâniye	Segâh	Dügâh	Râst
Günümüz Notasyonu												

Şekil 58. Mübârekşâh'ın Râst Devri İçin Vermiş Olduğu Bir Başka Dönüşlü (İnici) İntikal Çeşiti Örneğinin Bölümleri ile Günümüzdeki Perde Karşılıkları

Şekil 58’de gösterilen Mübârekşâh’ın intikal şekillerine örnek olması bakımından vermiş olduğu Râst dairesine ait intikal bölümlerinin günümüzde dahî Râst makâmında kullanılan ezgi kalıplarıyla olan benzerlikleri dikkat çekicidir.

Gerdâniye âvâzesinin intikal şekli ise Abdülazîz bin Abdülkâdir Merâgî tarafından Nekâvetü’l-Edvâr adlı eserde aşağıdaki gibi tarif edilmektedir:²⁷

“İntikal tizden peste olur başlangıç nağmesini aşır tekrar başlangıç nağmesine döner ve bunu iki defa tekrarlarsa buna çift tekrarlı başlangıcı aşan ve başlangıca dönen intikal denir.

Bu intikal Gerdâniye dairesinin aralık ve nağmeleriyle yapılmıştır. Şu şekildedir:

YH	YV	YD	YA	H	V	D	A
c	c	t	t	c	c	t	

İntikal şudur: Tiz taraftan peste başlangıcı (YH) ve (K)’ya²⁸ geçip tekrar (K)’dan dönüp (YH)’ya gelen şekildedir. İkinci mertebe (YV)’den (YH)’yi (YH)’dan (YV)’ye tizden peste iki defa geçmesini gerektirir. Üçüncü mertebe (YD)’den (YV)’ye geçip tekrar (YV)’den (YD)’ye dönmeyi gerektirir. Bunun gibi yapılır” (Koç, 2017: 120-121).

Abdülazîz’in belirtmiş olduğu Gerdâniye intikal örneği, günümüz notasyonuyla aşağıdaki görselde verilmektedir.

I. Mertebe

II. Mertebe

III. Mertebe

Görsel 4. Abdülazîz bin Abdülkâdir Merâgî’nin Gerdâniye Âvâzesi İçin Vermiş Olduğu İntikal Örneği

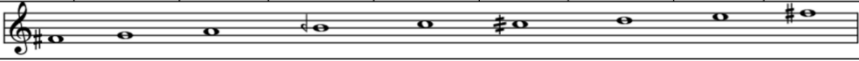
YEDİ ÂVÂZE HAKKINDA ELDE EDİLEN BULGULAR

Edvârlardaki bilgilerin yanı sıra Mevlânâ Mübârekşâh ile Abdülazîz bin Abdülkâdir Merâgî’nin aktarmış oldukları intikal örneklerini de göz önünde bulundurarak yedi âvâzenin perdeleri ve aralıkları, perdelerin ud üzerindeki konumları, günümüzdeki perde karşılıkları ve notasyonu, intikal şekilleri ve her âvâzenin asıllarını oluşturan aralıklar ile elde edilen bulgular aşağıda yer almaktadır.

²⁷ Safiyüddîn’den sonraki edvâr sahiplerinin belirtmiş oldukları Gerdâniye âvâzesinde Y10 sesi bulunmamaktadır.

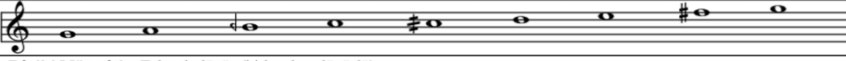
²⁸ A1-D4 tanînî aralığının oktavı YH18-KA21 sesleridir. Dolayısıyla ilgili perdenin K20 değil KA21 olması muhtemeldir.

Geveşt Âvâzesi Hakkında Elde Edilen Bulgular

Perdelerin Ud Üzerindeki Konumu	4. Tel Baskısız (Boş tel)	4. Tel 2. Perde (İşaret Parmağı)	4. Tel 5. Perde (Orta Parmak)	3. Tel Baskısız (Boş tel)	3. Tel İşaret Parmağı (2. Perde)	3. Tel 3. Perde (İşaret Parmağı)	3. Tel 5. Perde (Orta Parmak)	2. Tel 1. Perde (İşaret Parmağı)	2. Tel 3. Perde (İşaret Parmağı)
	Mutlak Mesles	Mücennebul Mesles	Zelzelul Mesles	Mutlak Mesnâ	Mücennebul Mesnâ	Sebbâbetul Mesnâ	Zelzelul Mesnâ	Zâidu'z-Zîr	Sebbâbetü'z-Zîr
Perdeler	H 8	Y 10	YC 13	Yh 15	YZ 17	YT 19	K 20	KC 23	Kh 25
Aralıklar	C T C C C B T C								
Safiyüddîn'in Geveşt Eserlerinde Kullandığı Perdeler	-	Y 10	YC 13	Yh 15 (Âgâz ve Karar)	YZ 17	YT 19	K 20	-	-
Aralıklar	T C C C B								
Günümüzdeki Perde Karşılıkları	İrâk	Râst	Dügâh	Segâh	Çârgâh	Hicâz	Nevâ	Hüseynî	Eviç
Günümüz Notasyonu									
İntikal Şekli	Râci'-i Müstedir: Belirli bir sesle başlayan dâiresel dönüşlü Lâhık: Dönüşü başlangıç perdesine olan Sâ'id: Tiz bölgeden pest bölgeye doğru hareket eden								
Aslı / Özü	C-C-B-T-C								
İlişkili Olduğu Devirler	İsfahân, Rehâvî, Büzürg								

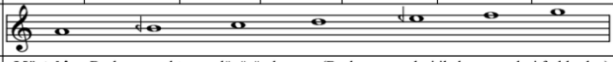
Şekil 59. Geveşt Âvâzesi Perdeleri ve Aralıkları, Perdelerin Ud Üzerindeki Konumu, Kitâbü'l-Edvâr'daki Geveşt Eser Örneklerinde Kullanılan Perdeler ve Aralıkları, Günümüzdeki Perde Karşılıkları ve Notasyonu, İntikal Şekli ve Geveşt Âvâzesi'nin Aslını Oluşturan Aralıklar

Gerdâniye Âvâzesi Hakkında Elde Edilen Bulgular

Perdelerin Ud Üzerindeki Konumu	4. Tel Baskısız (Boş tel)	4. Tel 3. Perde (İşaret Parmağı)	4. Tel 5. Perde (Orta Parmak)	3. Tel Baskısız (Boş tel)	3. Tel İşaret Parmağı (2. Perde)	3. Tel 3. Perde (İşaret Parmağı)	3. Tel 6. Perde (Yüksük Parmağı)	2. Tel 1. Perde (İşaret Parmağı)	2. Tel 3. Perde (İşaret Parmağı)
	Mutlak Mesles	Sebbâbetul Mesles	Zelzelul Mesles	Mutlak Mesnâ	Mücennebul Mesnâ	Sebbâbetul Mesnâ	Bırsul Mesnâ	Zâidu'z-Zîr	Sebbâbetü'z-Zîr
Perdeler	H 8 (Karar)	YA 11	YC 13	Yh 15	YZ 17	YH 18	KA 21	KC 23	Kh 25 (Âgâz)
Aralıklar	T C C C B T C C								
Günümüzdeki Perde Karşılıkları	Râst	Dügâh	Segâh	Çârgâh	Hicâz	Nevâ	Hüseynî	Eviç	Gerdâniye
Günümüz Notasyonu									
İntikal Şekli	Râci'-i Mütevâtir: Tekrarlı dönüş (birkaç kez dönüşlü) Lâhık: Dönüşü başlangıç perdesine olan Sâ'id: Tiz bölgeden pest bölgeye doğru hareket eden								
Aslı / Özü	T-C-C-C-B								
İlişkili Olduğu Devirler	İsfahân, Râst, Hüseynî								

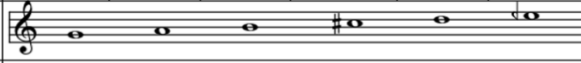
Şekil 60. Gerdâniye Âvâzesi Perdeleri ve Aralıkları, Perdelerin Ud Üzerindeki Konumu, Günümüzdeki Perde Karşılıkları ve Notasyonu, İntikal Şekli ve Gerdâniye Âvâzesi'nin Aslını Oluşturan Aralıklar

Nevrûz Âvâzesi Hakkında Elde Edilen Bulgular²⁹

Perdelerin Ud Üzerindeki Konumu	4. Tel 3. Perde (İşaret Parmağı)	4. Tel 5. Perde (Orta Parmak)	3. Tel Baskısız (Boş tel)	3. Tel 3. Perde (İşaret Parmağı)	3. Tel 5. Perde (Orta Parmak)	2. Tel Baskısız (Boş tel)	2. Tel 3. Perde (İşaret Parmağı)
	Sebbâbetul Mesles	Zelzelul Mesles	Mutlak Mesnâ	Sebbâbetul Mesnâ	Zelzelul Mesnâ	Mutlak Zîr	Sebbâbetü'z Zîr
Perdeler	YA 11	YC 13	Yh 15	YH 18	K 20	KB 22	Kh 25
Aralıklar	C C T C C T						
Safiyüddîn'in Nevruz Eserlerinde Kullandığı Perdeler	YA 11 (Karar)	YC 13	Yh 15	YH 18 (Âgâz)	-	-	-
Aralıklar	C C T						
Günümüzdeki Perde Karşılıkları	Dügâh	Segâh	Çârgâh	Nevâ	Dik Hisâr	Acem	Gerdâniye
Günümüz Notasyonu							
İntikal Şekli	Müstakim: Başlangıç noktasına dönüşü olmayan (Başlangıç perdesi ile karar perdesi farklı olan) Muttasıl: Tiz veya peste doğru bütün sesleri kapsayan, sıralı Sâ'id: Tiz bölgeden pest bölgeye doğru hareket eden						
Aslı / Özü	C-C-T						
İlişkili Olduğu Devirler	Hüseynî, Zengüle, Hicâz						

Şekil 61. Nevruz Âvâzesi Perdeleri ve Aralıkları, Perdelerin Ud Üzerindeki Konumu, Kitâbü'l-Edvâr'daki Nevruz Eser Örneklerinde Kullanılan Perdeler ve Aralıkları, Günümüzdeki Perde Karşılıkları ve Notasyonu, İntikal Şekli ve Nevruz Âvâzesi'nin Aslını Oluşturan Aralıklar

Selmek Âvâzesi Hakkında Elde Edilen Bulgular³⁰

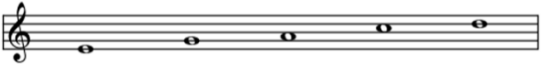
Perdelerin Ud Üzerindeki Konumu	3. Tel Baskısız (Boş tel)	3. Tel 3. Perde (İşaret Parmağı)	3. Tel 6. Perde (Yüzük Parmağı)	2. Tel 1. Perde (İşaret Parmağı)	2. Tel 3. Perde (İşaret Parmağı)	2. Tel 5. Perde (Orta Parmak)
	Mutlak Mesnâ	Sebbâbetul Mesnâ	Bınsırlul Mesnâ	Zâidu'z-Zîr	Sebbâbetul Zîr	Zelzeli'z Zîr
Perdeler	Yh 15 (Karar)	YH 18 (Âgâz)	KA 21	KC 23	Kh 25	KZ 27
Aralıklar	T T C C C					
Günümüzdeki Perde Karşılıkları	Râst	Dügâh	Bûselik	Nîm Hicâz	Nevâ	Dik Hisâr
Günümüz Notasyonu						
İntikal Şekli	Râci'-i Mudlî: Belirli bir sesle başlayıp birden çok başlangıç noktasına dönen (poligonik-eğimli dönüş) Muhill: Dönüşü başlangıç perdesine yakın bir perdeye olan Sâ'id: Tiz bölgeden pest bölgeye doğru hareket eden					
Aslı / Özü	T-T-C-C-C					
İlişkili Olduğu Devirler	Zengüle, İsfahân, Râst					

Şekil 62. Selmek Âvâzesi Perdeleri ve Aralıkları, Perdelerin Ud Üzerindeki Konumu, Günümüzdeki Perde Karşılıkları ve Notasyonu, İntikal Şekli ve Selmek Âvâzesi'nin Aslını Oluşturan Aralıklar

²⁹ 15. yüzyıldan itibaren tarif edilen Nevruz âvâzesi, Safiyüddîn Urmevî'nin tarifinden farklı olarak Nevruz'un 'Nevruz-ı Arâb' olarak anılan türüdür. Tarihsel süreç içinde kullanılan Nevruz çeşitleri için bkz. Elitaş, Ö. ve Kaynarca, B. 2024.

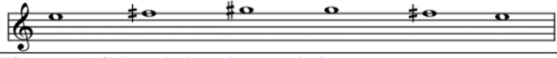
³⁰ Merâgî, icrâcılara göre Selmek âvâzesinin sırasıyla Zengüle, Hicâzî, İsfahân ve Râst yapılarının dönüşlü ezgisel hareket tarzına bağlı olarak oluştuğunu ifade etmektedir (Kolukırık, 2012: 190-191; Uslu, 2015: 141-142).

Mâye Âvâzesi Hakkında Elde Edilen Bulgular³¹

Perdelerin Ud Üzerindeki Konumu	4. Tel 3. Perde (İşaret Parmağı)	3. Tel Baskısız (Boş tel)	3. Tel 3. Perde (İşaret Parmağı)	2. Tel Baskısız (Boş tel)	2. Tel 3. Perde (İşaret Parmağı)
	Sebbâbetul Mesles	Mutlak Mesnâ	Sebbâbetul Mesnâ	Mutlaku'z Zir	Sebbâbetu'z Zir
Perdeler	YA 11	Yh 15	YH 18 (Âgâz ve Karar)	KB 22	Kh 25
Aralıklar	h T h T				
Günümüzdeki Perde Karşılıkları	Hüseynîaşîrân	Râst	Dügâh	Çârgâh	Nevâ
Günümüz Notasyonu					
İntikal Şekli	Tâfir: Tiz veya peste doğru, sıralı olmayan, bir ya da birkaç nağme atlanarak Lâhık: Dönüşü başlangıç perdesine olan Sâ'id: Tiz bölgeden pest bölgeye doğru hareket eden				
Aslı/ Özü	h-T-h-T				
İlişkili Olduğu Devirler	Bûselik, Nevâ, Uşşâk				

Şekil 63. Mâye Âvâzesi Perdeleri ve Aralıkları, Perdelerin Ud Üzerindeki Konumu, Günümüzdeki Perde Karşılıkları ve Notasyonu, İntikal Şekli ve Mâye Âvâzesi'nin Aslını Oluşturan Aralıklar

Şehnâz Âvâzesi Hakkında Elde Edilen Bulgular

Perdelerin Ud Üzerindeki Konumu	2. Tel Baskısız (Boş tel)	2. Tel 2. Perde (İşaret Parmağı)	2. Tel 5. Perde (Orta Parmak)	2. Tel 4. Perde (Orta Parmak)	2. Tel 2. Perde (İşaret Parmağı)	2. Tel Baskısız (Boş tel)
	Mutlaku'z Zir	Mücennebu'z Zir	Zelzeli'z Bâm	Farsu'z Zir	Mücennebu'z Bâm	Mutlaku'z Zir
Perdeler	KB 22 (Âgâz)	KD 24	KZ 27	KV 26	KD 24	KB 22 (Karar)
Aralıklar	C T B C C					
Günümüzdeki Perde Karşılıkları	Hüseynî	Dik Acem	Nîm Şehnâz	Gerdâniye	Dik Acem	Hüseynî
Günümüz Notasyonu						
İntikal Şekli	Râci'-i Muhtelif: Dönüşlerde perde sayısı eşit olmayan Lâhık: Dönüşü başlangıç perdesine olan Sâ'id: Tiz bölgeden pest bölgeye doğru hareket eden					
Aslı / Özü	C-C-B, B-C-C					
İlişkili Olduğu Devirler	Zîrefkend, Büzürg					

Şekil 64. Şehnâz Âvâzesi Perdeleri ve Aralıkları, Perdelerin Ud Üzerindeki Konumu, Günümüzdeki Perde Karşılıkları ve Notasyonu, İntikal Şekli ve Şehnâz Âvâzesi'nin Aslını Oluşturan Aralıklar

Safiyüddîn Urnevî'nin dört ses ile tarif ettiği Şehnâz âvâzesinin özü, Zîrefkend'in aslını oluşturan C-C-B aralıklarıdır. 'Müfred-i Asgâr' olarak tanımlanan ve Merâgî tarafından özel isminin "Zîrefkend" olduğu aktarılan

³¹ Safiyüddîn tarafından beş ses ile tanımlanan Mâye âvâzesinin farklı edvârlardan elde edilen bilgiler doğrultusunda büyük üçlü ve küçük üçlü aralıklarını ihtivâ eden iki ayrı yapıyı kapsadığı anlaşılmaktadır. Merâgî tarafından açıklanan Mâye çeşitleri için bkz. Sezikli, 2007: 73.

C-C-B yapısının C-C-B ve B-C-C şeklinde sıralanması sonucunda oluşan Şehnâz âvâzesinin intikal şekli dönüşlüdür.

Mübârekşâh'ın Râst devri üzerinden vermiş olduğu intikal örnekleri arasından Şehnâz âvâzesinde kullanılan intikal çeşidine benzer yapılar bulunmaktadır (Yüner, 2022: 284).

Şekil 65'deki karşılaştırmada Safiyüddin tarafından Şehnâz âvâzesinin, Şehnâz'ın (C-C-B aralıklarıyla) aslını oluşturan dört ses ile tanımlanmış olması sebebiyle Mübârekşâh'ın örnek olarak göstermiş olduğu Râst devrinin (T-C-C aralıklarıyla) ilk dört sesi olan ve Râst'ın aslını oluşturan perdeler değerlendirmeye alınmıştır.

Safiyüddin'in Şehnâz Perdeleri	KB 22	KB 24	KZ 27	KV 26	KB 24	KB 22
Günümüzdeki Perde Karşılıkları	Hüseynî	Dik Acem	Nîm Şehnâz	Gerdâniye	Dik Acem	Hüseynî
Günümüz Notasyonu						
Perde Sırası	1. a	2. b	4. d	3. c	2. b	1. a
Râst Devri'ne Ait Dönüşlü İntikal Örneği	A 1	H 8		V 6	D 4	A 1
Günümüzdeki Perde Karşılıkları	Râst	Çârgâh		Segâh	Dügâh	Râst
Günümüz Notasyonu						
Perde Sırası	1. a	4. d	3. c	2. b	1. a	

Şekil 65. Safiyüddin Tarafından Belirtilen Şehnâz Âvâzesi Perdeleri ile Mübârekşâh'ın Râst Devri Üzerinden Vermiş Olduğu İntikal Örneğinin Karşılaştırması

Hisâr Âvâzesi Hakkında Elde Edilen Bulgular

Safiyüddin 76. Dâire	A 1	C 3 (Karar)	h 5	Z 7	H 8	YA 11	YC 13 (Âgâz)	Yh 15	YH 18
Aralıklar	C C C B T C C T								
Merâğî ve Lâdikli (C3 perdesi üzerinden) Hisâr Şubesi	-	C 3	h 5	Z 7	H 8	YA 11	YC 13	Yh 15	YH 18
Aralıklar	C C B T C C T								
Kırşehirli Yûsuf Hisâr Âvâzesi Perdeleri	Yekgâh Evi Râst	Dügâh Hemân	Segâh Hemân	Çârgâh Hemân	Segâh Evi Küçek	Dügâh Evi Hüseynî	Evvel Hisâr Evi Segâh	-	
Günümüz Perde Karşılıkları	Nîm Zirgüle	Dügâh	Segâh	Çârgâh	Nîm Hicâz	Nîm Hisâr	Hüseynî	Dik Acem	Nîm Şehnâz
Günümüz Notasyonu									
İntikal Şekli	Râcî'-i Müstedir: Belirli bir sesle başlayan dâiresel dönüşlü Müstakîm: Başlangıç noktasına dönüşü olmayan (Başlangıç perdesi ile karar perdesi farklı olan) Sâ'id: Tiz bölgeden pest bölgeye doğru hareket eden								
Aslı / Özü	C-C-B								
İlişkili Olduğu Devirler	Zîrefkend, Büzürg								

Şekil 66. 76. Daire Perdeleri ve Aralıkları, Hisâr Şubesi Perdeleri ve Aralıkları, Kırşehirli Tarafından Belirtilen Hisâr Âvâzesi Perdeleri, Günümüzdeki Perde Karşılıkları ve Notasyonu, İntikal Şekli ve Hisâr Âvâzesi'nin Aslını Oluşturan Aralıklar

Safiyüddin Urmevî'nin Kitâbü'l-Edvâr adlı eserinde altı adet âvâze hakkında bilgi verilmektedir ve Hisâr'a dair herhangi bir veri bulunmamaktadır. Ancak Safiyüddin'den sonra gelen edvâr sahiplerinin Hisâr hakkında vermiş oldukları bilgiler doğrultusunda Safiyüddin Urmevî tarafından aktarılan 76. dairenin Hisâr aralıklarıyla benzer

olduğu söylenebilir.³² Bu benzerliğe 15. yüzyılda Benâî tarafından kaleme alınan “Risâle-i Mûsikî” adlı eserde 76. dairenin kenarına yazılan “Hisâr” notuyla dikkat çekilmektedir³³ (Abbasoğlu, 2015: 205).

Merâgî’nin “şûbe” kategorisi altında göstermiş olduğu Hisâr ile Safiyüddîn’in belirttiği 76. Daire, başındaki mücenneb aralığı haricinde birebir aynıdır ve Lâdikli de aynı seslere işaret etmektedir (Tekin, 1999: 165; Sezikli, 2007: 76).

Hisâr, ilk defa 15. yüzyılın başlarında Kırşehirli Yûsuf tarafından yazılan edvârda âvâzeler arasında gösterilmektedir (Doğrusöz, 2007: 158). Ancak Şîrâzî, 14. yüzyılın başlarında tamamladığı “Dürretü’t-Tâc” isimli eserinin mûsikî bölümünde Hisâr beşlisinin (hisâr-ı zû’l-humus) kendi döneminde âvâzlardan sayılmış olmasına rağmen aslında âvâz kategorisinde olmadığını belirtmektedir (Dinç, 2021: 285). Öte yandan Şîrâzî’nin Hisâr beşlisi ve Hisâr dairesi ile Lâdikli’nin “yeni bilginlere göre” aktarmış olduğu Hisâr âvâzesinin ses ve aralıkları benzerlik göstermektedir (Tekin, 1999: 192-193; Dinç, 2021: 94, 111, 115).

SONUÇ

Safiyüddîn Urmevî, ses organizasyonlarını temelde devirler ve âvâzeler olarak iki kategoriye ayırmıştır. Edvârlardan edinilen bilgiler doğrultusunda devirlerin iki aslın birleşmesinden meydana gelmelerine karşın âvâzelerin çoğunlukla tek bir asıldan oluşan yapılar olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla devir ve terkip yapıları birleşim olup oktav tamamlarken âvâzeler birleşim değildir ve istisnâlar haricinde oktav tamamlamazlar. Merâgî, oktav tamamlama kriterini âvâzeler ile devirler arasındaki temel fark olarak ortaya koyar.

Âvâzelere özgü asıllar devirlerin içindeki ilgili cinslerle benzerlik gösterdiğinden edvâr sahipleri tarafından âvâzeler farklı devirlerle tarif edilmişlerdir. Örneğin Safiyüddîn Urmevî, Geveşt âvâzesine özgü seslerin (âvâzların) Isfahân dairesi içinde bulunduğunu belirtmiştir. Karamânî, Kırşehrî, Hızır ve Seydî, Geveşt’in özünün hem Isfahân hem de Rehâvî dairesi içinde bulunduğunu ifade etmişlerdir. Safedî, Geveşt âvâzesinin aslını oluşturan seslerin Büzürg dairesi içinde yer aldığına işaret etmiştir. Benzer şekilde Gerdâniye âvâzesi, Isfahân, Râst ve Hüseyinî devirleriyle; Nevruz âvâzesi, Hüseyinî, Zengûle ve Hicâz devirleriyle; Selmek âvâzesi, Zengûle, Isfahân ve Râst devirleriyle; Mâye âvâzesi Bûselik, Nevâ ve Uşşâk devirleriyle; Şehnâz ve Hisâr âvâzeleri ise Zîrefkend ve Büzürg devirleriyle ilişkilendirilmişlerdir.

Safiyüddîn Urmevî’nin belirttiği Geveşt ve Gerdâniye âvâzeleri, içinde Isfahân özünü meydana getiren âvâzlardan oluşurlar. Bu sebepten ötürü Ahmedoğlu Şükrullâh “Ve bu âvâzlar ikisi dahi Isfahân’ın hakikatindür” ifadesini kullanır. Geveşt ve Gerdâniye âvâzeleri Isfahân dairesinin aralık sıralamasının değiştirilmesi sonucu meydana gelen yapılarıdır ve diğer âvâzelerden farklı olarak oktav tamamlayan istinâî örneklerdir. Dolayısıyla Merâgî’nin de belirttiği gibi Geveşt, Gerdâniye ve Isfahân yapılarının aralıkları ortaktır. Safiyüddîn’in Geveşt ve Gerdâniye âvâzelerini kastederek “o ikisi Isfahân’dır” ya da Hızır bin Abdullâh’ın “bu iki Isfahân’dan kopar” ifadelerinin sebebi budur.

15. yüzyıl edvâr sahiplerinin Geveşt için kullandıkları “Isfahân ile Rehâvî’den Geveşt doğar” tanımı ya da Gerdâniye için tercih ettikleri “Râst ile Hüseyinî’den Gerdâniye doğar” ifadesi, Geveşt’in Isfahân ile Rehâvî’den, Gerdâniye’nin ise Râst ile Hüseyinî’nin birleşiminden oluştuğu anlamına gelmez. Zira Geveşt’in aslını oluşturan

³² Öte yandan Mübârekşâh, 76. Daire’yi Nevruz-ı Arâb olarak tanımlamaktadır (Yüner, 2022: 248).

³³ Abbasoğlu’nun çalışmasının ilgili bölümünde “Hisâr... (?)” ifadesi yer almaktadır (Abbasoğlu, 2015: 205).

sesler (âvâzlar) hem Isfahân dairesi içinde hem de Rehâvî dairesi içinde yer almaktadır. Benzer şekilde Safiyüddîn'den sonraki edvâr sahipleri tarafından belirtilen Gerdâniye'nin özünü oluşturan âvâzlar da hem Râst dairesi içinde hem de müstakil olarak Hüseyinî dairesi içinde bulunmaktadır. 15. yüzyıl edvârlarında yer alan âvâze tariflerinde örneğin Geveşt için "Isfahân dairesi'nden Geveşt âvâzesi doğar ayrıca Rehâvî dairesinden de Geveşt âvâzesi doğar" yerine "Isfahân ile Rehâvî'den Geveşt doğar" ifadesinin tercih edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Safiyüddîn Urmevî'nin Gerdâniye ve Geveşt'i kastederek "O ikisi Isfahân'dır" ya da "Selmek Zengûle'dir" veya "Nevrûz Hüseyinî'dir" şeklinde tek bir devir üzerinden âvâzeleri tanımlamış olması âvâzelerin birleşim (terkip) olmadıklarının bir başka göstergesidir.

Gerdâniye âvâzesi için Kutbuddîn Şîrâzî'nin Dürretü't-Tâc adlı eserinde beş çeşit Gerdâniye yapısından bahsetmesi önemlidir. Zira Safiyüddîn'in belirttiği Gerdâniye yapısı, Merâgî tarafından Gerdâniye-i Zâid olarak tanımlanmıştır ve Kitâbü'l-Edvâr'da belirtildiği gibi Isfahân ile doğrudan ilişkilidir.

Şîrâzî'den itibaren pek çok edvârda tarif edilen Gerdâniye âvâzesi ise Safiyüddîn'in belirtmiş olduğu Gerdâniye'den bir sesin çıkartılması sonucu elde edilen yapıdır. İlgili sesin çıkartılması sonucunda Isfahân yapısının bozulması sebebiyle özellikle 15. yüzyıl edvârlarında Gerdâniye âvâzesi, Râst ve Hüseyinî devirleriyle ilişkilendirilmiştir.

Tıpkı Safiyüddîn'in belirttiği Gerdâniye'nin sıralama farklılığı haricinde Geveşt ve Isfahân devirleriyle aynı aralıklara sahip olduğu gibi içinden bir ses çıkartılan Gerdâniye âvâzesinin de Râst ve Hüseyinî devirleriyle aralıkları sıralama farklılığı dışında aynıdır.

Kitâbü'l-Edvâr'da Şehnâz ve Mâye âvâzeleri diğer âvâzelerde olduğu gibi sıra seslerle tarif edilmemişlerdir. Safiyüddîn bu sebepten ötürü dört âvâzeden farklı olarak Mâye ve Şehnâz'ın "uyumlu ve düzenli olmayan seslerden" meydana geldiklerini ifade etmiştir. Mübârekşâh, bu iki âvâzenin "takkîm ve te'hîr" ile oluşan intikal şekillerine sahip olduklarını belirtmiştir. Dolayısıyla Safiyüddîn'in Şehnâz ve Mâye'yi dizi sıralanışı şeklinde vermemesinin nedeni bu âvâzelerin intikal şekilleriyle ilgilidir. Zira çalışmada her âvâzenin kendine özgü bir intikal şeklinin bulunduğu tespit edilmiştir. Buna göre Şehnâz'ın intikal şekli dönüşlü (râci), Mâye'ninki ise atlamalıdır (tâfir).

Öte yandan Merâgî'ye göre Selmek âvâzesinde Zengûle seslerinin ardından Isfahân hattına dönüş söz konusudur ve sonrasında Râst sesleriyle karar edilmektedir. Dolayısıyla Merâgî'nin tarifinde Selmek âvâzesi, dönüşlü bir ezgisel seyre sahip olması bakımından Şehnâz ile benzer bir yapıdadır ve dönüşü, başlangıç perdesine yakın bir perdeye olan melodik hareket tarzına sahiptir (muhiil).

Safiyüddîn Urmevî tarafından Kitâbü'l-Edvâr'da kimliği belirtilerek verilen iki eser örneği de âvâze kategorisine aittir. Merâgî, "icrâcılar arasında meşhur ve geçerli şekliyle" âvâzelerin perde ve aralıklarını belirtmekte, bir hânendenin seslendirdiği eserin hangi âvâzede olduğunu bilmesi gerektiğini vurgulamakta, âvâzeleri icrâcıların tariflerine göre açıklamakta hatta bu kategorinin icrâcılar tarafından "âvâze" olarak adlandırılmış olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla edvârlarda âvâze sınıfının sadece teorik bir unsur olarak ele alınmayıp icrâ alanıyla da ilişkilendirilmiş olduğu görülmektedir.

Birincil kaynaklardan elde edilen bilgiler doğrultusunda hazırlanan bu araştırmanın sonucunda felsefe ve astroloji ile bağlantılı olarak gelişen kavramsal yönünün yanı sıra âvâze yapısının doğrudan müziğin teori ve icrâ

alanı içinde yer aldığı ve 13. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar geçen süre zarfında edvârlarda işlevsel ve özgün bir sınıflama olarak değerlendirilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

ÖNERİLER

Tarihsel süreç içinde âvâze ve makâmın değişim ve dönüşüme uğramış oldukları açıktır. Örneğin 15. yüzyıl edvârlarındaki Gerdâniye âvâzesinin günümüzdeki Mâhûr makâmıyla; Safiyyüddîn Urmevî'nin aktarmış olduğu Nevruz âvâzesinin günümüzdeki Nevâ makâmıyla; Karamânî, Kırşehirî, Hızır ve Seydî tarafından aktarılan Nevruz âvâzesinin ise günümüzdeki Sabâ makâmıyla benzerlikleri bulunmaktadır.

Dolayısıyla âvâzelere dair eser örneklerinin günümüz repertuarı arasından belirlenebilmesi için araştırmacılara öncelikle edvârlardaki verilerin karşılaştırmalı analizlerinin yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Abbasoğlu Yıldız Z. (2015). *15. yüzyıl Herat Mûsikî Ekolü ve Benâî'nin Risâle-i Mûsikî'si*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Arısoy, M. (1988). *Seydî'nin El Matla eseri üzerine bir çalışma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aristoteles (2018). *Gökyüzü üzerine*. (Çev. S. Babür). Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Arslan, F. (2017). *Safiyyüddîn-i Urmevî ve Şerefiyye Risâlesi* (İkinci Baskı). Atatürk Kültür Merkezi Yayınları: Ankara.
- Baltacı, A. (2019). Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır? *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5(2), 368-388. <https://doi.org/10.31592/aeusbed.598299>
- Bardakçı, M. (1986). *Maragalı Abdülkâdir ve Câmîü'l Elhân adlı eseri*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Can, M. C. (2001). *XV. yüzyıl Türk Mûsikîsi nazariyâtı (Ses Sistemi)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ceyhan, A. (1997). *Bedr-i Dilşad'ın Murâd-Nâmesi II*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Çakır, A. (1999). *Alışah B. Hacı Büke (?-1500)'nin Mukaddimetü'l -Usûl adlı eseri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çelik, B. B. (2001). *Hızır Bin Abdullah'ın Kitâb 'l-Edvâr' ı ve makamların incelenmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çetinkaya Y. (2011). Mevlevîlikte Müzik Felsefesi: Mesnevî'de Aşk, Mûsikî, Ney. *İnsan ve Toplum*, 1(2), 57-86.
- Çevikoğlu, T. (2010). *Mevlevîhânelerin faaliyette olduğu dönemde bestelenmiş Mevlevî Âyinlerinin usûl-arûz vezni ilişkisi yönünden incelenmesi*. (Yayımlanmamış doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Dinç S. (2021) *Kudbüddîn Şîrâzî'nin Dürretü't-Tâc'ındaki Mûsikî bölümünün incelenmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun.

- Doğrusöz, N. (2007). *Harîrî bin Muhammed'in Kırşehirî Edvarı üzerine bir inceleme*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Elitaş, Ö. (2022). *Muallim İsmâil Hakkı Bey'in Nevruz eserlerinin makâm yönünden incelenmesi*. (Yayımlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Elitaş, Ö. ve Kaynarca, B. (2024). Tarihsel Süreç İçinde Nevruz Makâmı. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 14(3), 1066-1083. <https://doi.org/10.48146/odusobiad.1196057>
- Ezgi, S. (1940). *Nazarî ve Amelî Türk Musikisi*. İstanbul: Alkaya Matbaası.
- Fârâbî (2020). *Kitâbü'l Mûsika'l-Kebîr*. (Çev. A. Kızılıçık, N. Tercan). Ankara: Türksoy Yayınları.
- Godwin, J. (1993). *The Harmony of the Spheres: A Sourcebook of the Pythagorean Tradition in Music*. Rochester: Inner Traditions,
- Güray, C. (2017). *Bin yılın mirası, Makamı var eden döngü: Edvar geleneği*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Güray, C. (2021). Edvâr Geleneğindeki Makam Kültürünün Zzlerini İlm-i Nücûm Kitaplarında Sürmek. F. Karakaya (Ed.), *Osmanlı-Türk müziğine bakışlar: Tarih, teori ve icra içinde* (24-35. ss). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Heidegger, M. (1998). *Bilim Üzerine İki Ders*. (Çev. H. Hünler). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- İbn Sînâ (2004), *Mûsikî*. (Çev. A. H. Turabi). İstanbul: Litera Yayınları.
- Karabaşoğlu, C. (2010). *Abdülkâr-i Merâğî'nin Makâsîdu'l-Elhân Adlı Eseri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Koç, F. (2017). *Abdülaziz B. Abdülkâdir Merâğî ve "Nekâvetü'l-Edvâr"ı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Kolukıncı, K. (2012). *Türk Mûsikisinde Abdülkâdir Merâğî ve Şerhu'l-Edvâr'ı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Kutluğ, Y. F. (2000). *Türk Musikisinde Makamlar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Levendoğlu Öner, N. O. (2017). Osmanlı Dönemi Türk Müziğinden Miras Kalmış Felsefî Temelli Bir Eğitim Geleneğini Yeniden Canlandırmak: Çağdaş Meşk Uygulamaları. *Journal of Human Sciences*, 14(1), 294-307. <https://doi.org/doi:10.14687/jhs.v14i1.4386>
- Levendoğlu, O. (2018). Darü'l-Elhan'dan Günümüze Nağmelerin Evleri: Bir Medeniyet Serüveni. G. Yahya Kaçar (Ed.), *Kuruluşunun yüzüncü yılında Darü'l-elhan'a Armağan içinde* (97-117. ss.). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Levendoğlu, O. (2021). XV. Yüzyıl Ortaçağ İslam Dünyası Sistemci Okul Kaynaklarında Sınıflama Konusu: Makam, Avaze ve Şube Kavramları Üzerine Teknik Bir İzah. M. S. Tokaç, C. Güray (Ed.), *Anadolu ve komşu coğrafyalarda Makam Müziği Atlası içinde* (127-170. ss.). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.

- Özçimi, M. S. (1989). *Hızır Bin Abdullah ve Kitâbü'l Edvâr*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öztürk, O. M. (2014). Makam, Âvâze, Şûbe ve Terkib: Osmanlı Musiki Nazariyatında Pisagorcun "Kürelerin Uyumu/Musikisi" Anlayışının Temsili. *Rast Müzikoloji Dergisi*, 2(1), 1-49. <https://doi.org/10.12975/rastmd.2014.02.01.00019>
- Öztürk, O. M. (2019). Türklerde Makam Nazariyatı. F. G. Vural, T. Vural (Ed.), *Türk Musikisi Atlası I* içinde (401-423. ss). Ankara: Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi.
- Öztürk, O. M. (2021). Makam-tarifli Lâhinlerde Nazarî Bakımdan İki Temel Hareket Tarzının Mevcudiyeti: Dairevî ve Müstakim Hareketler. F. Karakaya (Ed.), *Osmanlı-Türk müziğine bakışlar: Tarih, teori ve icra* içinde (248-277. ss). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Platon, (2017). *Devlet*. (Çev. N. Akbıyık). İstanbul: Antik Yayınları.
- Sezikli, U. (2007). *Abdülkâdir Merâgî ve Câmiu'l-Edvâr'ı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tekin, E. (2007). *Safedî'nin müzik teorisinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tekin, H. (1999). *Ladikli Mehmet Çelebi ve er-Risâletü'l-Fethiyye'si*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Turabi A. H. (1996). *el-Kındî'nin Mûsikî Risâleleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Turabi A. H. (2005). *İbnü'l-Müneccim (241-300/ 855-912) Risâle Fi'l-Mûsikâ adlı eseri. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11, 201-222.
- Unat, Y. (2013). *İlkçağlardan günümüze astronomi Tarihi* (İkinci Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Uslu, R. (2002). Yusuf Dede Çengi Mevlevî ve Yayınlanmamış Risale-i Edvarı. *Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5(1), 62-65.
- Uslu, R. (2015). *Meragi'den II. Murad'a müziğin maksatları- Makâsıdu'l-Elhân*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Uslu, R. (2021). *Marifet-i Musiki Edvarı-1385?*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Uslu, R. (2024). Şerhü'l-Edvar'ın Yazarı Kimdir? Seyyid Şerif Cürcani mi, İbn Mübarekşah mı? TSMK A.3458 ve British Or. 2361 yazmaları. *Yegah Müzikoloji Dergisi*, 7(1), 1-14. <https://doi.org/10.51576/ymd.1430898>
- Uygun, M. N. (1990). *Kadıẓâde Tirevî ve Musikî Risalesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Uygun, M. N. (1996). *Safiyudîn Abdulmu'min Urmevî ve Kitâbü'l-Edvâr'ı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Uygun, M. N. (2019). *Kitâbü'l-Edvâr* (İkinci Baskı). İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları.

Yüner H. (2022). *Muhammed B. Mübarekşâh ve Şerhu Kitabı'l-Edvâr adlı eseri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.